

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.—
Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel., X. Ἀνδρούτσος τακτ.
καθηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.—Ernst Hoffmann τακτ. καθηγ. τοῦ
Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.—Erich Frank τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστη-
μίου τῆς Marburg—Guido Calogero τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς
Ρώμης.—Κ. Τριανταφυλλόπουλος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθη-
νῶν.—Κωνστ. Δογολέτης τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν.—
August Faust ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.—Χαρ. Τζωρτζό-
πουλος ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν.—Franz Böhm διδάκτωρ
τῆς Φιλοσοφίας.—Παν Κανελλόπουλος διδάκτωρ τῆς Νομικῆς.—Κωνστ.
Τσάτσος.—Ἰω. Θεοδωρακόπουλος διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφίας.

Διευθυνόμενον

ὑπο

Ι. Ν. ΘΕΙΔΩΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ
"ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΝ",
ΕΔΟΥΑΡΔΟΥ ΛΩ 8
ΑΘΗΝΑΙ

ΤΟ
ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥ
ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΥΠΟ

GUIDO CALOGERO

Ὁ ἐξετάζων τὸ ὑπὸ τῆς ἰταλικῆς σκέψεως, κατὰ τὸ τελευταῖον διαιροεῦσαν τέταρτον τοῦ αἰῶνος, ἐπιτελεσθὲν ἔργον, ἀπὸ τῆς πρώτης ἀναγεννήσεως τοῦ ἐγελιανισμοῦ μέχρι τῆς βαθείας ἐκ νέου ἐπεξεργασίας τούτου, εἰς πάντοτε πρωτοτυποτέρας μορφάς, θέλει παρατηρήσῃ ὅτι ἀναπτύσσεται ἐν αὐτῇ διαδοχικῶς σειρά προβλημάτων, τὰ ὁποῖα, ἀναλαμβάνοντα, μετὰ τὸ πείραμα τοῦ θετικισμοῦ καὶ τοῦ ἐμπειρισμοῦ, τὰς μεγάλας θέσεις τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ, κατορθώνουν νὰ μεταμορφώσουν αὐτὰς εἰς νέας τυπικὰς μορφάς. Συνάμα παρατηρεῖται ἐν τῇ συγχρόνῳ ἰταλικῇ σκέψει ζωηρὸν ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ὁδηγοῦν εἰς τὴν, ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ γενεσιουργικῇ ἀνασυνθέσει τῆς ἐξελιξέως των, ἀναζήτησιν τῆς δικαιολογίας τῶν τελευταίων θεωρητικῶν αὐτῶν συμπερασμάτων, καθ' ὅσον ταῦτα καταδεικνύονται ὡς αἱ πλέον προσηροσμέναι προὑποθέσεις διὰ τὴν ἱστορικὴν γνῶσιν τῶν προβλημάτων αὐτῶν.

Ἡ συνοπτικὴ ἐξέτασις τῶν σπουδαιότερων ἐκ τῶν προβλημάτων καὶ τῶν θέσεων αὐτῶν, κατὰ τὰ οὐσιωδέστερα αὐτῶν σημεῖα, θεωρουμένων μάλιστα τῶν ἀκροαίων σημείων τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως αὐτῶν καὶ συγχρόνως τῶν προηγηθειῶν μορφῶν πρὸς ἃς, ἀπὸ οργανικῆς ἀπόψεως δέον τὰ προβλήματα καὶ αἱ θέσεις αὐταὶ κατ' ἀνάγκην νὰ φέρονται, ἢ τριαύτη ἴσως ἐξέτασις ἀποτελεῖ τὸν καλύτερον τρόπον διὰ νὰ κατορθώσῃ τις νὰ συλλάβῃ ἐν κατόψει συνθετικῇ, ὅσα ὁ νεώτερος ἰταλικὸς ἰδεαλισμὸς ἐπετέλεσε καὶ ὅσα ὑπολείπονται πρὸς ἐπιτέλεσιν, ὡς καὶ διὰ νὰ ἐκτιμήσῃ τις συγχρόνως, πῶς ἐκ τῶν ἐπιτελεσθέντων δικαιούνται νὰ διεκδικήσουν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης.

I

Ὁ ἰταλικὸς ἰδεαλισμὸς ἔχει, κατὰ πρῶτον λόγον, τὸν χαρακτῆρα ἀποφασιστικῆς ἀντιδράσεως κατὰ πάσης ἀπλῶς πρὸς τὸ ἀντικείμενον τῆς γνώσεως στρεφομένης θεωρίας ὑπὸ οἰανδήποτε μορφήν καὶ ἂν ἐμφανίζεται αὕτη, ὕλιστικὴν ἢ πνευματιστικὴν. Ἦδη εἰς τὰς σκέψεις τοῦ Benedetto Croce (1), τοῦ ἀνανεώσαντος τὴν καλλιέργειαν τῆς ἰταλικῆς φιλοσοφίας, καθίσταται, ἀπὸ τῶν πρώτων ἀρχῶν, καταφανὴς ἢ πολεμικὴ κατὰ πάσης θετικισμοῦ ἢ πλατωνισμοῦ ἀντικειμενικοποιήσεως τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου τῆς γνώσεως.

Ἡ παλαιὰ κραυγὴ τῆς ἀντιθέσεως πρὸς τὴν «μεταφυσικὴν», ἣτις εἶχεν ἀποτελέσει τὸ σύνθημα τῆς ἀντιδράσεως τοῦ ἐμπειρισμοῦ, τῆς ἐπακολουθησάσης, κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, τὴν μεγάλην ἀνθησιν τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ τοῦ Kant καὶ τοῦ Hegel, ἐπαναλαμβάνεται ἤδη, ἀλλ' ὑπὸ αὐστηροτέρα ἐννοίαν, στρεφομένη ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ θετικισμοῦ, ὅστις, ἀφοῦ τὰ μάλα συνετέλεσε νὰ καταστήσῃ ἐμφανῆ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν τὰ ἰδιαίτερα δίκαια, ὑπεράγαν καταπατηθέντα εἰς τὰ προηγηθέντα συστήματα, ἀπώλεσε μετὰ ταῦτα τὴν συνείδησιν τῶν ὁρίων τῆς πολεμικῆς του ἀξίας καὶ ἀνήγειρε, μὲ τὴν σειράν του, ἐπὶ τοῦ ἰδίου του πεδίου, τὸν μεταφυσικὸν πύργον τῆς «πραγματικότητος», τῆς οὔσης καὶ γιγνομένης, καὶ τελικῶς, ἐν τῇ ἀπολύτῳ αὐτῆς φύσει, «ἀκατανοήτου». Πρόκειται τῷ ὄντι περὶ μεταφυσικῶν συγκροτημάτων ὅχι ὀλιγώτερον ἀρχαϊκῶν ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὅποια ὁ μᾶλλον ἢ ἥττον τηλεογικῶς σκεπτόμενος καὶ ἤδη παρωχημένος spiritualismus ἐπεχειρεῖ κατὰ διαφόρους τρόπους νὰ διατηρήσῃ ἐν ζωῇ.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Croce, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς, τῶν ἀποβλεπουσῶν κυρίως εἰς τὴν θεωρίαν τῆς αἰσθητικῆς, τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἱστοριογραφίας, μέχρι τῆς ὀριμωτέρας αὐτῆς διατυπώσεως, ἐν ἣ πᾶσαι αἱ ἀόψεις τοῦ πνευματικοῦ κόσμου συνδέονται εἰς ὀργανικὸν σύστημα, διέπεται σταθερῶς ὑπὸ τῆς ἀκολούθου σκέψεως· ὅτι δὲν ὑπάρχει πνευματικὴ ἐνέργεια, καλλιτεχνικὴ ἐνόρσις ἢ φιλοσοφικὸς στοχασμὸς,

(1) Οὗτινος πρβλ. τοὺς τέσσαρας τόμους τῆς «Φιλοσοφίας τοῦ νοῦ» καὶ τοὺς ἕξ τόμους τῶν «Φιλοσοφικῶν δοκιμῶν» ἐν τῇ πλήρει συλλογῇ τῶν ἔργων τοῦ, ἐκδοθεῖσα ὑπὸ τοῦ Laterza ἐν Bari.

πραξις πολιτική ή πραξις ήθική ή όποία να δύναται άλλως να έννοση-
θῆ εἰ μή κατά τήν συγκεκριμένην υποκειμενικότητα τῆς μορφῆς αὐ-
τῆς, τοὔτέστι μόνον ἐφ' ὅσον αὐτῇ αὕτη δύναται να λογοδοτήσῃ
περὶ τῶν ἐν αὐτῇ δυναμένων να διακριθῶσι ὑλικῶν στοιχείων
καὶ ἐφ' ὅσον ταῦτα δέν δύνανται να καθορίσουν ἐκείνην. Κατ' ἀκο-
λουθίαν ἐκτὸς τῆς ἐπιστημονικῆς πείρας δέν ὑπάρχει ἄλλη ἀνεξάρτητος
πραγματικότης, ἡ δὲ φιλοσοφία, ὡς αὐτεπίγνωσις τοῦ λόγου εἰς τὰς
κατηγορίας του μορφῆς, εἰς τὰς τυπικὰς ἐμφανίσεις τῆς ἐνεργείας
του, δέν εἶναι οὐδαμῶς πλέον ἀναγνώρισις καὶ ἐρμηνεία μιᾶς οἰασδή-
ποιε ὑπερβατικῆς, ὑλικῆς ἢ ἰδεατῆς πραγματικότητος, ἀλλ' ἀπλῶς ἡ
μεθοδολογικὴ ἀποψις τῆς ἱστοριογραφίας, ἐξ ἧς φωτίζονται τὰ γε-
νικὰ κριτήρια τὰ θεμελιούντα πᾶσαν ἱστορικὴν ἀνασύνθεσιν τῆς ἀν-
θρωπίνης ἐνεργείας.

Ἐν τούτοις ὁ humanismus τῆς θεωρίας τοῦ Croce, τόσον χαρα-
κτηριστικῶς συγχρόνου, παραμένει ἐν τισὶ μᾶλλον πόθοις παρὰ ἀπόκτη-
μα, πάσχει δὲ ἀπὸ ἐσωτερικῆς ἀπορίας, προδιδούσας τὸν τρόπον καθ'
ὄν, τὸ σύστημα ποικιλοτρόπως αὐξάνον καὶ ἐξελισσομένον, ἦλθεν εἰς
ἐαυτὸ, τοὔτέστι συνετέθη. Ἡ ἰκανότης τοῦ ἀνάγειν ἐκάστην ἀποψιν
τοῦ κόσμου εἰς τὴν ἰδίαν ζωντανὴν γνῶσιν, ἡ διασφαλίζουσα τὸν
καθαρῶς ἰδεοκρατικὸν χαρακτῆρα τῆς φιλοσοφίας αὐτῆς, ἀφορᾷ μᾶλ-
λον αὐτὴν ταύτην τὴν φιλοσοφίαν ὡς ὀλοκληρωτικὴν αὐτοῦ θεω-
ρητικοποίησιν καὶ πρακτικοποίησιν (μὴ καταστάσαν ἀντικείμενον
θεωρίας) παρὰ τὴν μίαν τῶν τεσσάρων τοῦ συνειδότος θέσεων
ἢ ὅποια, ἐν τῇ συστήματί του, περιλαμβάνει, προηγουμένη τῆς
πρακτικῆς ἐνεργείας, τὴν ἐνέργειαν τὴν θεωρητικὴν, ὡς τὴν
κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφικὴν ἐνέργειαν. Καὶ μεταξὺ τῶν τοιού-
των θέσεων, παραμένει παρ' ὅλα ταῦτα ἐν ἰσχύϊ ἡ παλαιὰ
προϋπόθεσις πάσης πραγματιστικῆς γνωσεολογίας, καθ' ἣν εἰς τὴν
γνωστικὴν ἢ πρακτικὴν ἀντίδρασιν ἐνὸς τῶν στοιχείων τοῦ συνειδότος
προϋποτίθεται ἡ ὑπὸ τοῦ ἑτέρου στοιχείου πραγματοποίησις. Ὅθεν
ὁ γνωσεολογικὸς πραγματισμὸς ὑπερνικηθεὶς εἰς τὸ σύνολον τοῦ
συστήματος τοῦ Croce καὶ εἰς τὴν διαπνέουσαν αὐτὸ πρόθεσιν, ἐμ-
φωλεύει ἐν τούτοις ἐμμόνως εἰς πολλὰς τυπικὰς ἀπόψεις τῶν κατ' ἰ-
δίαν του συνθέσεων.

Τούναντίον χωρὶς ὀλιγωτέραν εὐρύτητα ἀντιλήψεως τοῦ πολιτι-
σμοῦ καὶ τῆς ζωῆς, ἀλλὰ μὲ πολὺ ἀποφασιστικώτεραν ἀυστηρότητα

ἐν τῇ θεωρητικῇ ἐπιχειρηματολογίᾳ καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ θεμελιώσει, ἀντιμετωπίζεται τὸ θεμελιῶδες γνωσεολογικὸν πρόβλημα ὑπὸ τῆς ἰδεοκρατικῆς θεωρίας τοῦ Giovanni Gentile (1). Ἡ φιλοσοφία τοῦ Gentile πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ πλέον τολμηρὰ καὶ προχωρημένη ἐκδήλωσις τῶν ζωτικωτέρων ζητημάτων τῆς γνωσεολογίας τῆς συγχρόνου ἰδεοκρατίας. Ὡπλισμένη μὲ δύναμιν ἐρμηνευτικὴν καὶ πολεμικὴν, δικαιολογεῖ τὰς ἀντιλήψεις αὐτῆς διὰ τῆς συνεποῦς προελεύσεως τῶν ἐσωτερικῶν τῆς στοιχείων ἀπὸ τὰς προσηγηθείσας φιλοσοφικὰς κατευθύνσεις. Καντιανισμὸς καὶ ἐγελιανισμὸς, λόγου χάριν, ἀναγεννῶνται εἰς νέαν ζωὴν ἐν αὐτῇ, ἀφοῦ ἀποβάλλουν τὰ ἐτοιμόρροπα μέρη τῶν συστημάτων αὐτῶν, τὰ ὅποια δικαίως ὑπέκυψαν εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ θετικισμοῦ. Δι' αὐτοῦ ὑπονοεῖται τὸ κατὰ Kant ὑποκείμενον ὑπὸ τὴν εἰδικὴν μορφήν καθ' ἣν τοῦτο θεωρεῖται in objecto ὡς περιοριζόμενον ὑπὸ πράγματος αὐτοῦ καθ' ἑαυτό.

Ὑπὸ τοιαύτην μορφήν δὲν δύναται τὸ ὑποκείμενον νὰ δικαιολογήσῃ ἐν οἰονδήποτε ἐκ τῶν κατηγορημάτων ἅτινα ἔχει ὡς νοητὸν ὑποκείμενον, ὑποκείμενον ἐν τῷ ὁποίῳ πραγματοῦται ἡ κατηγορία τῶν κατηγοριῶν, τὸ «ἐγὼ σκέπτομαι».

Τῷ ὄντι ἐὰν τοῦτο τὸ «ἐγὼ σκέπτομαι» πρέπει πράγματι νὰ τεθῇ ὡς ἀναπότρεπτος βᾶσις πάσης κατηγορίας, θεωρουμένης ὡς εἰδικοῦ ὁρισμοῦ τῆς ἀπολύτου αὐτοῦ ἐνότητος, χωρὶς ὅμως πάλιν τοῦτο τὸ «ἐγὼ σκέπτομαι» νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς εἰδικὸς ὁρισμὸς μιᾶς ἐπιβρυτέρας ἐνότητος, τότε δὲν δύναται τοῦτο νὰ ἀφομοιωθῇ ἄνευ λογικῶν δυσχερειῶν πρὸς τὸ συγκεκριμένον «ἐγὼ σκέπτομαι», τὸ ἀποτελοῦν τὴν ἐνεργὸν πραγματώσιν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως, ἐν ἣ πράγματι ἡ καντιανὴ θεωρία ζῆ καὶ ἐλέγχεται. Ἐξ ἄλλου, οὐδὲν ὑπάρχει, δυνάμενον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ξένον πρὸς τὸ ἀληθὲς τοῦτο «ἐγὼ σκέπτομαι».

Καὶ αὐτὴ ἡ γνώμη, ὅτι τὸ «νοούμενον» δὲν δύναται νὰ γνωσθῇ εἶναι ἔργον τῆς γνώσεως καὶ ἡ γνώσις πλανᾶται διαγιγνώσκουσα ὄρα

(1) Πρβλ, κυρίως τὴν «Γενικὴν θεωρίαν τοῦ νοῦ ὡς καθαρᾶς ἐνεργείας» 4η ἐκδ. Bari, Laterza 1924. Τοῦ ἔργου τούτου ὑπάρχει γαλλικὴ καὶ ἀγγλικὴ μετάφρασις παρὰ τοῖς ἐκδόταις Alcan τῶν Παρισίων καὶ Macmillan τοῦ Λονδίνου.

καὶ ἀπηγορευμένας δι' ἑαυτὴν ζῶνας, μὴ διαβλέπουσα ὅτι δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τούτου ἂν δὲν τὰς ἐγνώριζε, ἐὰν δηλαδὴ δὲν ἤρνεϊτο συγχρόνως τὸ μὴ κατανοητὸν τούτων, ὡς κειμένων «πέραν» τοῦ κράτους αὐτῆς.

Τὸ ἀπόλυτον «ἐγὼ» δὲν εἶναι ποτὲ τὸ θεωρούμενον, ἀλλ' αὐτὸ τὸ θεωροῦν, εἶναι τὸ ὑποκείμενον ἐν τῇ καθαρᾷ του ἐνεργείᾳ, ὅχι «τὸ ἐγὼ», ἀλλὰ «ἐγὼ», ἐν τῇ αἰωνίᾳ παρουσίᾳ τῆς ἀξίας τοῦ λόγου τούτου, ἐφ' ὅσον τὸ περιεχόμενόν του δὲν τὸ ἀντιλαμβανόμεθα ἀφηρημένως, ἀλλ' ἀποτελεῖ τοῦτο αὐτὴν ταύτην τὴν πραγματοποίησιν τῆς σκεπτομένης ὑποκειμενικότητος ἐν τῇ ἐνεργείᾳ αὐτῆς. Οὐδὲν ἕτερον σημαίνει ἡ ζωτικὴ ἀρχὴ τοῦ «ἐνεργισμοῦ» τοῦ Gentile. Εἶναι αὕτη αὕτη ἡ ἔννοια τῆς ἀπολύτου ὑποκειμενικότητος τῆς σκέψεως ἐν τῇ ἀναπόδραστῳ αὐτῆς ἐνεργείᾳ καὶ εἶναι ἀναπόδραστος ὅπως καὶ ἡ «αἰωνία παρ' οὐσία», ἣτις, μὴ ἀναιρεθεῖσα εἰσέτι ὑπὸ τοῦ μέλλοντος καὶ μὴ ἐκφρασθεῖσα ἀκόμη ἐν τῷ παρελθόντι, εὐρίσκει ἐν τῷ μέλλοντι καὶ τῷ παρελθόντι τὰ δύο διμλεκτικὰ στοιχεῖα τῆς ἰδίας τῆς πραγματοποίησεως. Καὶ καταλήγει ὁ ἐνεργισμὸς, κατὰ τὸν κατηγορηματικώτερον τρόπον, εἰς τὴν ἰδιοκρατικὴν λύσιν τοῦ γνωσεολογικοῦ προβλήματος, ἀποκλείων πλέον ἀπὸ τοῦ κύκλου τοῦ καθαρῶ τούτου «ἐγὼ», τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ νοῦς ἐν τῇ ἐνεργίᾳ αὐτοῦ παρουσία, πάντα περιορισμὸν δυνάμενον νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν συναγωγὴν τῆς ζωῆς ἀπὸ πραγματικότητα ἔξω αὐτῆς κειμένην.

Τῇ ἀληθείᾳ δύναμαι νὰ πράξω ὅ,τιδήποτε, οὐδέποτε ὅμως δύναμαι, σκεπτόμενος, νὰ πηδήσω ἔξω ἀπὸ τὴν σκέψιν μου· δὲν δύναμαι κατ' ἀκολουθίαν νὰ γνωρίσω μίαν πραγματικότητα ἢ ὁποία κεῖται ἔξω τῆς σκέψεώς μου. Καὶ οὔτε δύναται μιὰ τοιαύτη μορφή γνώσεως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀτελής, ἐν συγκρίσει πρὸς ἑτέραν προηγουμένην μορφήν γνώσεως, ἐκτὸς ἐὰν ἀμφοτέραι αἱ μορφαὶ αὗται ἐμφανίζονται, ἐν ἀντικειμενικῇ ὑποστάσει, ὡς ἀναπαυόμεναι ἐπὶ βαθυτέρας τινὸς ὑποκειμενικότητος, μοναδικῆς καὶ ἀσυγκρίτου ἐν τῇ καθαρᾷ αὐτῆς ἐνεργείᾳ. Ἡ ἀρχὴ τῆς γνωσεολογίας τοῦ «ἐνεργισμοῦ» εἶναι ἡ ἀκόλουθος· οὐδὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ δεδομένον εἰς ἐμέ, παρὰ ὅταν εἶναι εἰς ἐμέ δεδομένον, παρὰ ὅταν ἀποτελεῖ ἓνα ἀπλοῦν διακαθορισμὸν τοῦ ἰδίου μου κόσμου.

Ὡλισμένος μὲ περισσὴν ἱκανότητα περὶ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ιστορίας, ὁ «ἐνεργισμὸς» καταδεικνύει εὐχερῶς, ὅτι ἡ γνωσεολογικὴ ἀρχὴ

τοί είναι ἢ συνεκτικωτέρα ἐκδήλωσις ὀλοκλήρου τοῦ συγχρόνου «ὑποκειμενισμοῦ». Ἄλλως τε καὶ ἡ καθόλου ἐξέλιξις τῆς φιλοσοφίας τῆς Δύσεως πρέπει νὰ κατανοηθῇ ὡς βαθμιαία ἐξέλιξις πρὸς τὸν ἀπόλυτον ὑποκειμενισμόν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπελευθερωθέντα ἀπὸ τὰς ἀπειραρίθμους μορφὰς τῆς πραγματικῆς ἀντικειμενικοποιήσεως, πρῶτον τοῦ κίσμου καὶ ὕστερον τοῦ ἐγώ. Τῇ ἀληθείᾳ ἀναξῆ ἐν τῇ θεωρίᾳ ταύτῃ ὁ πυρὴν τοῦ καθαροῦ καντιανισμοῦ, τῆς καντιανῆς ιδεοκρατίας, ἣτις ὅμως μετὰ ταῦτα ἐκορυφώθη εἰς πραγματιστικὸν ἐπιστέγασμα, ἀπλῶς ἀπὸ πολεμικὴν καχυποψίαν κατὰ τοῦ ἐκπεσόντος ἰδεαλισμοῦ τοῦ Berkeley. Ἡ ἐν τῷ συστήματι τοῦ τελευταίου τούτου παρατηρουμένη μέχρις ἐσχάτων διάλυσις τῆς «οὐσίας» τῶν φαινομένων, προσκρούει εἰς τὰ βαθύτερα χαρακτηριστικὰ τῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ Kant, διαπαιδαγωγημένου ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ ὄντος κυρίως γνωσεολόγου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἄλλὰ καὶ ὁ βερκελεϊανὸς ἰδεαλισμὸς ἐπαληθεύεται καὶ ὀλοκληροῦται ἐν τῷ «ἐνεργισμῷ» καὶ ὅσον ἀναγνωρίζεται τὸ ἀπόλυτον κύρος ἐκάστης κατ' ἐνέργειαν ἀναγωγῆς (ἐν προκειμένῳ δὲ ἔπρεπε ἀντὶ περὶ «ἐκάστης» ἀναγωγῆς νὰ γίνεται μᾶλλον λόγος περὶ «μιας» τοιαύτης) τοῦ εἶναι εἰς τὸ νοεῖν, χωρὶς ἐν τέλει νὰ προσφύγωμεν, πραγματιστικῶς σκεπτόμενοι, εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ θείου, ἐν ᾗ περιέχεται ἡ ὁλότης τῶν ἀναγωγῶν αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι οὕτω θεωροῦνται κατὰ πολλαπλὸν τρόπον. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ «ἀντικειμενισμοῦ» κατὰ ταῦτα, τὸ «ἐγώ» τοῦ «ἐνεργισμοῦ» δὲν εἶναι παρὰ τὸ «ἐγώ» τοῦ Fichte, λαμβανόμενον ἐν τῇ ἐσωτέρᾳ του φύσει, καὶ ἢ τούτο δὲν εἶναι τὸ «ἐγώ» τὸ ὁποῖον, ὅπως διακαθορισθῆ, δεῖται τῆς ἀντιθέσεως τοῦ «μὴ - ἐγώ», (διότι τοιουτοτόπως καθίσταται καὶ ὡς καὶ τὸ «μὴ - ἐγώ» καὶ τὸ «ἐγώ» ἀντικείμενον, ἐφ' ὅσον ὑπόκειται καὶ τοῦτο εἰς τὸν γενικὸν νόμον τῶν ἀντικειμένων, τῶν ὁποίων ὁ ὀρισμὸς συνεπάγεται τὴν πρὸς ἕτερόν τι συσχέτισιν), ἀλλὰ ἐν «ἐγῶ» πλέον συγκεκριμένον, ἀποτελοῦν αὐτὴν ταύτην τὴν φιλοσοφικὴν αὐτογνωσίαν, ἐντὸς τῆς ὁποίας πλέον γεννᾶται ἡ ἀξίωσις τῆς ἀντιθέσεως τοῦ πρώτου ἐκείνου «ἐγῶ» πρὸς τὸ «μὴ - ἐγώ» αὐτογνωσίαν ἢ ὁποῖα, ἐφ' ὅσον διατηρεῖ τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀπολύτου ὑποκειμενικότητος καὶ κατ' ἐνέργειαν λειτουργίας, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ καὶ αὕτη in objecto καὶ δὴ ὡς διακαθοριζομένη ὑπὸ μιᾶς ταύτης ἀντιτιθεμένης ἕτερότητος. Καὶ οὕτω, ἡ θεωρία τοῦ «ἐνεργισμοῦ» πραγματοποιοῖ τὴν οὐσιωδέστεραν ἀπαίτησιν τῆς ἐγγελιανῆς διαλεκτικῆς, ὡς καὶ γενικῶς.

πάσης περὶ τοῦ γίνεσθαι θεωρίας. Πράγματι εἴτε θεωρηθῆ τὸ γίνεσθαι πραγματιστικῶς, ὡς ἀρχὴ τοῦ κόσμου, ὡς ἔχει τοῦτο παρ' Ἡρακλείτου καὶ παρὰ πάσῃ ἐξελικτικῇ θεωρίᾳ, εἴτε θεωρηθῆ τοῦτο, συμφώνως πρὸς τὸ σύστημα τοῦ Ἐγέλου, ὡς ἰδανικὸς νόμος, ἐξ οὗ ὁ κόσμος αὐτογεννᾶται, ὅπωςδὴποτε καθίσταται τὸ γίνεσθαι φανταστικὸν καὶ ἀναληθές, διότι καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης θεωρούμενον, ἐν τῇ ἀντικειμενικῇ του πραγματικότητι, δὲν δύναται ἄλλως νὰ διαγνωσθῆ, παρὰ ἐν τῇ ἀκινήσει τοῦ παρόντος, ἐν τῷ στατικῷ σχηματισμῷ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ. Ἐν τῷ ἐγελιανῷ συστήματι ἄλλος εἶναι ὁ διαλεκτικὸς νόμος, ὁ ἐνεργῶν ἐν τῇ σκέψει ἐκείνου ὅστις, κατανοῶν αὐτόν, τὸν πραγματοποιεῖ εἰς ὅλους τοὺς σταθμούς του, καὶ ἄλλο τὸ συστηματικὸν καὶ στατικὸν σύνολον τῶν ἰδίων αὐτοῦ σταθμῶν, θεωρουμένων πλέον ὡς ἀπαραιτήτων στοιχείων αὐτῆς τῆς ἐννοίας τοῦ γίνεσθαι. Ὡς ἐκ τούτου τὸ μόνον γίνεσθαι τὸ ὁποῖον, ἐφ' ὅσον ἀντικειμενικοποιεῖται, δὲν δύναται, κατ' αὐτόν τὸν τρόπον, νὰ σταματήσῃ καὶ νὰ νεκρωθῆ, εἶναι ἀκριβῶς τὸ γίνεσθαι ἐκείνου τοῦ στοιχείου τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ἀντικειμενικοποιηθῆ, τὸ γίνεσθαι τοῦ καθαροῦ ὑποκειμένου, ὡς ἐνεργοῦντος λόγου. Οὕτως ἡ ἐννοιολογικὴ διαλεκτικὴ τοῦ Ἐγέλου, ἡ ὁποία ἀνέρχεται ἀπὸ τὰς πλέον ἀφηρημένας κατηγορίας τοῦ εἶναι, ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὸ ἀνυπέρβλητον ὕψος τῆς ἀπολύτου φιλοσοφικῆς αὐτογνωσίας, — ἐνῶ πράγματι ἡ αὐτογνωσία αὕτη, ἐν τῇ ἐνεργούσῃ ἀληθείᾳ αὐτῆς, ὑπάρχει ἤδη καὶ ἐνεργεῖ καὶ εἰς τοὺς πρώτους ὁρισμοὺς τῆς λογικῆς του — εὐρίσκει τὴν καλυτέραν της πλήρωσιν ἐν τῇ διαλεκτικῇ τοῦ Gentile, περὶ τοῦ ἐνεργοῦντος «ἐγώ».

II

Ἦδη ἐρωτᾶται ποῖαι εἶναι αἱ κυριώτεραι δυσκολίαι αἱ ἐνυπάρχουσαι εἰς τὴν τοιαύτην θεωρίαν. Ἀπὸ τὰς ἀπειραρίθμους ἀντιρρήσεις, αἵτινες ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ συστήματος τούτου ἠγέρθησαν κατ' αὐτοῦ καὶ ἐξακολουθοῦν κατ' αὐτοῦ νὰ προβάλλωνται, τόσον ἀπὸ μέρους πραγματιστῶν καὶ σκεπτικῶν, ὅσον ἀπὸ

μέρους εμπειρικῶν καὶ νεοσχολαστικῶν, αἱ πλεῖσται, ὡς συνήθως ἄλλως τε, ἴστανται ἐπὶ ἐπιπέδου προφανῶς κατωτέρου τῆς κρινομένης θεωρίας, τῶν κρινόντων μὴ δυναμένων νὰ ἐξαριθμῶσι μέχρι τῆς ἀπόψεως τῆς θεωρίας αὐτῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν μὴ δυναμένων νὰ προσβλέψωσι καὶ πέραν ταύτης. Ἐν τούτοις, καθὼς συμβαίνει συχνάκις, αἱ ἀντιρροήσεις αὗται ἐμπεριέχουν ἀξιώσεις προβαλλομένας κατὰ τῆς νέας θεωρίας ὑπὸ τύπον ἐρωτημάτων εἰς τὰ ὅποια πρέπει νὰ δοθῇ ἀπάντησις, ὅσον καὶ ἂν αὕτη, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, πρόκειται νὰ διαμορφωθῇ κατὰ τρόπον πολὺ ἀπέχοντα ἀπὸ τὰς προθέσεις τῶν προβαλλόντων τὰς ἀντιρροήσεις ταύτας. Καί, ὅπερ σημαντικώτερον, αἱ ἀντιρροήσεις αὗται ἀναφέρονται πολλάκις εἰς προβλήματα ἐνυπάρχοντα ἐν τῷ «ἐνεργισμῷ» ὡς πρὸς αὐτὰ δὲ δὲν ἀρκεῖ πλέον στάσις ἀμυντική, ἀλλὰ χρειάζεται στάσις αὐστηροῦς θετικῆς, ἀποτελοῦσα ἄλλως τε τὸν μόνον δυνατὸν τρόπον ἐπιλύσεως τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων.

Ἡ συχνότερον ἐπαναλαμβανομένη, ἀλλὰ καὶ σοβαρωτέρα ἀντιρροήσις κατὰ τοῦ «ἐνεργισμοῦ», ἀφορᾷ τὴν ἀπόλυτον ἐνότητα τῆς «καθαρῆς ἐνεργείας» εἰς ἣν ἀναλύεται πᾶς γνωσεολογικὸς αὐτοῦ προσδιορισμὸς καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ ὡς ἐκ τούτου ἐκλείπει πᾶσα δυνατὴ διακρίσεως κατηγοριῶν καὶ ἀξιῶν, δι' ὧν δύναται λογικῶς νὰ ὀργανωθῇ τὸ ποικίλον ἄπειρον τοῦ περιεχομένου τῆς ἐμπειρίας ἡμῶν. (1) τοιοῦτος «παλλογισμὸς» καταντᾷ «μυστικῆ» ἐνότητι, ἐν ἣ τὸ πᾶν ἀπόλλυται καὶ καταποντίζεται, καθὼς εἰς τὴν περίφημον ἐκείνην νύκτα, ὅπου, κατὰ τὸν Hegel, ὄλαι αἱ ἀγελάδες εἶναι μελαναί. Κατὰ τῆς κατηγορίας ἐπὶ μυστικισμῷ δύναται εὐχερῶς νὰ ἀπαντήσῃ ὁ «ἐνεργισμὸς», καθ' ὅσον ἡ ἴδια αὐτοῦ σύστασις, τείνουσα νὰ ἀποδείξῃ τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἄρσιν τοῦ ἀντικειμένου ἐν τῷ ὑποκειμένῳ, εἶναι καθαρῶς ἐχθρική πρὸς πᾶσαν μυστικὴν τάσιν, ἣ ὁποία τοῦναντίον ἐμφωλεύει εἰς τὴν πλήρη ἀνάλυσιν τοῦ «ἐγὼ» εἰς τὸ ἀντικείμενον. Ὡς πρὸς τὴν κατηγορίαν περὶ «παλλογισμοῦ» δύναται νὰ ἀντιτάξῃ, ὅτι ἡ ρηθεῖσα ἀπόλυτος ἐνότης τῆς ἐνεργείας τοῦ συνειδότος δὲν ἀποκλείει ποσῶς τὸν πολλαπλοῦν εἰδικὸν διακαθαρισμὸν τοῦ περιεχομένου αὐτοῦ. Κατὰ τασαῦτον δὲ δύναται τοῦτο νὰ εἶναι πολλαπλοῦν, πολυειδὲς καὶ συγκεκριμένον, καθ' ὅσον τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῆς τοιαύτης πολλαπλότητος καὶ πολυειδίας ἐμπεριέχονται ἐν τῇ ἐνότητι τοῦ ὑποκειμένου. Διὰ τὸν αὐτὸν

μάλιστα διαλεκτικὸν λόγον ἢ ἐνότης αὕτη, ἐν τῇ συγκεκριμένῃ λειτουργίᾳ τῆς ἐνεργείας αὐτῆς, ἐν ἣ καὶ μόνον ὑφίσταται, δὲν δύναται νὰ νοηθῆ παρὰ ὡς ἐνότης ἐνὸς πολλαπλοῦ καὶ πολυειδοῦς κόσμου. Κατὰ ταῦτα, οὔτε ἡ πολλότης τοῦ κόσμου δὲν νοεῖται ἄνευ τῆς ἐνότητος τοῦ «ἐγὼ», οὔτε ἡ ἐνότης τοῦ «ἐγὼ» ἄνευ τῆς πολλότητος τοῦ κόσμου· ἀλλὰ τοῦτο, ὄχι διότι τὸ «ἐγὼ» καὶ ὁ κόσμος εἶναι δύο κατὰ λόγον ἀλληλοδιακαθοριζόμενοι καὶ ἰσοσκελεῖς ὄροι, ἀλλὰ διότι συγκεκριμένως, ἐγὼ δὲν γινώσκω ἑμαυτὸν παρὰ ὡς συνείδησιν ἐνὸς κόσμου· καὶ μόνον ἐκ τῆς αὐθαιρέτου διασπάσεως τῶν δύο αὐτῶν λογικῶν στοιχείων προέρχονται αἱ ἀντίθετοι ἀπόψεις καὶ αἱ ἀπορίαι τοῦ πραγματιστικοῦ καὶ ἰδεαλιστικοῦ ἀντικειμενισμοῦ. Ἐξ ἄλλου ἡ μορφή ἐπὶ «παλλογισμῶ», ὅπως χαρακτηριστικῶς διατυποῦται ἀπὸ τὴν ἀποψιν τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Croce, ὑπαινίσσεται τὸ γεγονός ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ κατηγορία τοῦ συνειδότος θεωρηθῆ ἀπὸ τὰς δύο τῆς ὄψεις, ὡς ἐνιαία καὶ ὡς ἀπείρως πολλαπλῆ, δὲν δύναται πλέον νὰ διατηρήσῃ τὴν κλασσικὴν τῆς ἀξίαν τῆς γενικότητος, δι' ἧς διέπει τὰ ἄτομα καὶ τὰ διακρίνει ἱστορικῶς, οὔσα ὑποχρεωμένη νὰ βλέπῃ ταῦτα ὑπὸ μορφᾶς ὀρισμένης καὶ τυπικᾶς. Μολαταῦτα δύναται ὁ «ἐνεργισμὸς», ἂν καὶ ἀναγνωρίζων τὸν πλοῦτον τῶν προβλημάτων καὶ τῶν ζητημάτων τῶν ἐμπεριεχομένων εἰς τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ Croce, νὰ λάβῃ ἀπέναντί του στάσιν καθαρῶς πολεμικὴν. Πρωτίστως δύναται νὰ παρατηρηθῆ πόσαι εἶναι αἱ δυσκολίαι αἱ ἐνυπάρχουσαι εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Croce γινόμενον καθορισμὸν τῶν στοιχείων τοῦ συνειδότος, ὡς καὶ ὅτι αἱ δυσκολίαι αὗται προέρχονται ἀκριβῶς ἐκ τοῦ ὅτι ἡ θεωρία αὐτῶν, κατὰ Croce, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἀντικειμενικὴ καὶ δὲν φθάνει μέχρι τοῦ ἀπολύτως ὑποκειμενικοῦ νοήματος τοῦ «ἐνεργισμοῦ». Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ «ἐνεργισμοῦ», ἐν τέλει, καθίσταται ἀντιφατικὴ ἢ «μεθοδολογικὴ» ἀποψις τῆς φιλοσοφίας, ὡς θεωρίας τῶν ἱστοριογραφικῶν κατηγοριῶν, διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διγάζεται ἡ ἱστοριογραφικὴ φιλοσοφικὴ ἐνέργεια εἰς τὴν ἤδη πραγματοποιουμένην μέθοδον καὶ εἰς τὴν ὑπερκειμένην ταύτης, ὡς θεωρία τῆς ἰδίας αὐτῆς μεθόδου. Πρόκειται, τῇ ἀληθείᾳ, περὶ θεμάτων πολὺ δυσκόλων, ἢ σημασία δὲ τῶν ἐκατέρωθεν προβαλλομένων ζητημάτων εἶναι προφανής.

Ἄλλὰ τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὅποιον ὁ «ἐνεργισμὸς» δὲν ἐπιδεικνύει

τὴν προσήκουσαν αὐστηρότητα εἶναι ἢ μέχρις ἐσχάτων ὑπεράσπισις τῆς ἰδίας ἀπόψεως, εἶναι ἢ ἔξαρσις τῆς ἀξίας τῶν διδαγμάτων αὐτοῦ, χωρὶς καμμίαν ὑποχώρησιν πρὸ τῶν ἀντιθέτων δοξασιῶν. Ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος προβλήματι, ἀποτελοῦντι τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα, ἐν ᾧ συνοψίζεται ὁλόκληρος ἡ γνωσεολογία, ποία εἶναι ἡ τυπικὴ ἀξία τῆς λύσεως τῆς δεδομένης ὑπὸ τοῦ «ἐνεργισμοῦ»; Εἶναι ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπερνικᾶται τελειωτικῶς ὁ αἰώνιος, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον συνειδητῶς εἰς πᾶσαν γνωσεολογικὴν θεωρίαν ἐμπεριεχόμενος δυαδισμός μεταξὺ τοῦ λόγου, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς ἀντικειμένου τῆς θεωρίας ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς ἐνεργοῦντος ὑποκειμένου.

Ἐν τῇ «κριτικῇ τοῦ καθαρῦ λόγου» τοῦ Kant (διὰ τὰ ἐξετάσωμεν τὸ κλασσικώτερον παράδειγμα γνωσεολογικοῦ συστήματος) ἄλλη εἶναι ἡ κριτικὴ ἢ διενεργουμένη ἐν τῇ σκέψει τοῦ Kant καὶ ἄλλος ὁ λόγος ἐφ' οὗ αὕτη διενεργεῖται ὡς ἐκ τούτου δὲ δύναται καὶ ὁ λόγος νὰ περιορισθῇ εἰς τὰ ὅριά του καὶ νὰ ἀποκλεισθῇ ἀπὸ τὰς ζώνας εἰς τὰς ὁποίας δὲν τοῦ ἐπετρέπη νὰ προχωρήσῃ, ἐνῶ ἡ κριτικὴ βλέπει τὰς ζώνας ταύτας καὶ ἔχει κατ' ἀκολουθίαν βλέμμα ὑπερβιάλλον καὶ αὐτὸν τὸν λόγον. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ κριτικὸν βλέμμα δὲν δύναται μὲ τὴν σειράν του νὰ περιορισθῇ ἐντὸς ὁρισμένων ὁρίων παρὰ ἀπὸ ἕτερον βλέμμα, τὸ ὁποῖον ἐξικνεῖται ἔτι περαιτέρω καὶ τὸ ὁποῖον καθίσταται τότε τὸ καθαρὸν ὑποκείμενον. Ἀλλὰ ἡ κίνησις αὕτη δὲν δύναται νὰ συνεχισθῇ «εἰς ἄπειρον», διότι ἐδῶ πλέον, κατὰ τὴν παλαιὰν ἀριστοτελικὴν ρῆσιν, «ἀνάγκη στῆναι», δεδομένου ὅτι τὸ καθαρὸν ὑποκείμενον δὲν δύναται ποτὲ νὰ ὑπερπηδήσῃ ἑαυτῷ, ἂν μὴ κατὰ πλάνην, παραμένον πάντοτε ὅμοιον αὐτῷ ἑαυτῷ. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀντίφασις, ἣτις, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἀποκτηθείσης ὑπὸ τοῦ ἀπολύτου ὑποκειμενισμοῦ, ἀποδεικνύεται ἐγκυμονουμένη εἰς πᾶσαν γνωσεολογίαν, καὶ τοῦτο διότι αὕτη θεωρεῖ τὰς μοιρὰς καὶ συνεπῶς τὰ ὅρια τῆς γνώσεως, θέτουσα πρὸς τοῦτο εἰς ἐνέργειαν γνώσιν προκύπτουσαν ἐξ αὐτῶν τῶν μορφῶν καὶ ὑπερβαίνουσαν τὰ ὅρια τῆς γνώσεως, ἀκριβῶς ἐφ' ὅσον διακαθορίζει τὰ ὅρια ταῦτα, καὶ τὰ διακρίνει ἀπὸ ἄλλα δυνατὰ τοιαῦτα. Ὁ «ἐνεργισμός», διὰ τὸν ὁποῖον μόνον ἡ τελευταία αὕτη γνώσις, ὡς κατ' ἐνέργειαν φιλοσοφικὴ σκέψις, ἀποτελεῖ τὴν ἀληθῶς πραγματικὴν γνώσιν, ἐπειδὴ μόνον αὕτη δύναται νὰ ἐκτελέσῃ τὴν κατ' ἰδέαν ἀναγωγὴν τοῦ κόσμου εἰς τὸ ὑποκείμενον, βεβαίως δὲν δύναται νὰ ἀφήσῃ ἄλυτον τὴν ρηθῆσαν.

ἀντίφασιν, ἀποκλείων τὸ πρῶτον σκέλος αὐτῆς καὶ ἀρνούμενος τὴν περιορισμένην γνῶσιν, τὴν ὑπὸ τῆς περιοριζούσης καθαρᾶς γνώσεως θεωρουμένην, ἣτις ἐξ ἄλλου παραμένει ἄνευ ὁρίων. Ἐκ τούτων καταδεικνύεται, ὅτι τὸν «ἐνεργισμὸν» χαρακτηρίζει ἄφ' ἑνὸς ἢ μεγαλυτέρα δυνατὴ κατάφασις τῆς γνωσεολογίας, ἄφ' ἑτέρου ἢ κατηγορηματικὴ ἀρνήσις τῆς γνωσεολογίας ἐκείνης ἣτις, πλὴν τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπολύτου καὶ ἀπείρου ἐνεργείας τῆς σκέψεως, νομίζει ὅτι ἔχει καὶ ἄλλους νόμους νὰ θέσῃ ἢ ἄλλα πράγματα νὰ εἰπῇ.

Τὸ ὅτι τώρα ὁ «ἐνεργισμὸς» ἔχει πράγματι συνείδησιν τοῦ ἐξαιρετικοῦ αὐτοῦ ἀποκτήματός του, δυναμένου νὰ τὸν καταστήσῃ ἀναγκαῖον σταθμὸν ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς συγχρόνου σκέψεως, τοῦτο δὲν δύναται ἀνεπιφυλάκτως νὰ βεβαιωθῇ. Εἰς τὴν ἀντίρρῃσιν, τὴν προβληθεῖσαν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς παλαιᾶς γνωσεολογίας, καθ' ἣν ἡ μεταγωγὴ τῆς κατηγορίας τῆς ὑπερτάτης πραγματικότητος ἀπὸ τὸν ὀριζόμενον λόγον εἰς τὸν λόγον τὸν ὀρίζοντα, ἀπῆντησεν δικαίως ὁ «ἐνεργισμὸς», ὅτι εἰς τὸ σημεῖον ἐφ' οὗ οὗτος ἴσταται, ἡ τοιαύτη ἀντίρρῃσις ἐμφανίζεται ὡς ἐπιστηριζομένη εἰσέτι ἐπὶ τῆς ὑπερνηκηθείσης πραγματιστικῆς προϋποθέσεως, καθ' ἣν ἡ γνῶσις κατ' ἀνάγκην συνίσταται ἀπὸ δύο τινᾶ, ἀπὸ τὸ γινῶσκον ὑποκείμενον καὶ ἀπὸ τὸ γινωσκόμενον ἀντικείμενον. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο μία τῶν ἀρχῶν, ἐφ' ὧν κατ' ἐξοχὴν ἐπιμένει ὁ «ἐνεργισμὸς», εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπολύτου ἐνότητος τοῦ συνειδότος, μὴ διαιρετοῦ εἰς λειτουργίαν θεωρητικὴν καὶ θεωρίαν πρακτικὴν, ἐν τῷ ὁποίῳ κατ' ἀκολουθίαν αὐτὴ ἡ γνωστικὴ ἐνέργεια προσλαμβάνει ἐξαιρετικῶς ἠθικὸν χαρακτῆρα, ὡς ἐνέργεια τοῦ συνειδότος αὐτοῦ καθ' ἑαυτὸ καὶ ὄχι ἐν ἀναφορᾷ πρὸς γνωστέαν πραγματικότητα. Ἐκ παραλλήλου δὲ ἡ πρακτικὴ ἐνέργεια δὲν εἶναι τι διάφορον ἀπὸ τὸ ψυχρὸν θεωρητικὸν φῶς, ἀλλὰ ἡ συγκεκριμένη πραγματοποίησις του. Κατὰ τὴν τοιαύτην ὁμως ἐνοποίησιν θεωρίας καὶ πράξεως, ἀποτελοῦσαν πράγματι τὸ βαθύτερον πρόβλημα τοῦ «ἐνεργισμοῦ», φαίνεται, ὅτι τόσον ἐπτοήθη οὗτος ἀπὸ τὴν ρηθεῖσαν κατηγορίαν ἐπιπραγματισμῶ καὶ ἀλογισμῶ, ὥστε νὰ θεωρήσῃ τὴν ἐνοποίησιν ταύτην ὡς τὴν ἐνέργειαν τοῦ συνειδότος, ἐν ἣ αἱ λογικαὶ καὶ γνωσεολογικαὶ κατηγορίαι δέον νὰ συνδυασθοῦν μὲ τὰς πρακτικὰς κατηγορίας. Καὶ τοιουτοτρόπως, ἀφοῦ ἀνεκάλυψε καὶ σαφῶς διέτύπωσε, διὰ πρώτην φοράν, τὴν τελειωτικὴν ἀπόκρουσιν πάσης λογικῆς καὶ γνωσεολογικῆς θεωρίας, ἤρχισε ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἰδίας

λογικῆς καὶ γνωσεολογίας νὰ θεωρῆ τὴν ἰδίαν του «ἐνέργειαν» ἢ τὴν «*Δορικὴν ὡς θεωρίαν τῆς γνώσεως*». (1)

Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον πληθώρα ὄρων, ἐννοιῶν καὶ προβλημάτων, ἀνηκόντων εἰς τὸν κύκλον τῆς γνωσεολογίας καὶ τῆς λογικῆς, δημιουργηθέντων καὶ ἐπεξεργασθέντων ἐν τῇ χιλιετῇ ἱστορίᾳ τῶν τοιούτων θεωριῶν, ἐνῶ ἔπρεπε νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἱστορικῶς καὶ νὰ ἀναλυθῶσι ἐν πρὸς ἓν εἰς τὰ συγκεκριμένα αὐτῶν στοιχεῖα, ἀνεγεννήθησαν, μὲ ὄλην τὴν ἀρχαϊκὴν των σφραγίδα, εἰς τὸ νέον σύστημα. Ἡ κλασσικὴ ἀριστοτελικὴ λογικὴ καὶ ἡ ἐγγελιανὴ λογικὴ διαγωνίζονται διὰ νὰ προσφέρουν εἰς τὴν τοιαύτην σύνθεσιν τὸν περίπλοκον ἐγνωσιολογικὸν τῶν ὄπλισμόν. Καὶ οὕτως ἀφ' ἑνὸς ἡ γενικὴ, ἀτομικὴ, εἰδικὴ ἐννοια, ἡ κρίσις, ὁ συλλογισμὸς, κατηγορηματικὸς καὶ ἀποδεικτικὸς καὶ τὰ ἄλλα τοιαῦτα, ἀφ' ἑτέρου τὸ ἀφηρημένον ὑποκειμένον, τὸ ἀφηρημένον ἀντικείμενον καὶ τὸ συγκεκριμένον ὑποκειμένον ὡς ἐνότης τῶν προηγουμένων, ἡ διαλεκτικὴ, ὡς ἐπαύξεις τῆς αὐτογνωσίας καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ὑπεισηλθόν εἰς τὸ σύστημα τοῦ «ἐνεργισμοῦ», διατηροῦντα κατ' οὐσίαν τὴν ἀρχικὴν καὶ τοῦ λοιποῦ ἀντιφατικὴν γνωσεολογικὴν των ἀξίαν. Ἐν τέλει παρελήφθη καὶ ὁ παλαιὸς ἐγγελιανὸς δυαδισμὸς τῆς τέχνης καὶ τῆς θρησκείας, ὡς στοιχείων τοῦ ἀπολύτου νοῦ καὶ ἀφωμοιώθη πρὸς τὰς θέσεις τοῦ ἀφηρημένου ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀφηρημένου ἀντικείμενου, ὡς στοιχείων τοῦ συγκεκριμένου ὑποκειμένου ὡσεὶ ἐὰν ὁ ἀληθὴς «ἐνεργισμὸς» ἠδύνατο ποτὲ πλέον νὰ ἐννοήσῃ ὅπωςδῆποτε μίαν *contradictio in objecto*, οἷαν τὸ ἀφηρημένον ὑποκειμένον, ἐνῶ τὸ θεμελιῶδες του ἀπόκτημα συνίσταται εἰς τὴν ἀρνησιν τῆς δυνατότητος τῆς ἐννοίας ἐνὸς ὑποκειμένου, τὸ ὅποῖον δὲν εἶναι ἀπολύτως συγκεκριμένον «ἐγὼ». Διὰ τὸ «ἐγὼ» δὲ τοῦτο εἶναι εὐνόητον, ὅτι καμμίαν σημασίαν δὲν ἔχει ὁ ἰσχυρισμὸς, ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται οὕτως νὰ τεθῆ ἀμέσως, καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ προέλθῃ ἐκ συσχετίσεως καὶ διὰ συσχετίσεως. Δύναται τῷ ὄντι νὰ περιφρονήσῃ ὁ «ἐνεργισμὸς» τοιοῦτον ἰσχυρισμὸν τεθειμένον ὡς ὄρον αὐτοῦ, ἐνόσω αὐτὸ τοῦτο τὸ «ἐγὼ», ὡς φιλοσοφοῦν συνειδός,

(1) G. G e n t i l e Sistema di logica come teoria del conoscere 2a ἐκδ., 2 Τόμ. Bari, Laterza 1922—23.

ἀποτελεῖ τὴν ἀπόλυτον προϋπόθεσιν καὶ τοῦ ἐνδεχομένου τούτου ἰσχυρισμοῦ περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς συσχετίσεως.

Βεβαίως δὲν ἀρμόζει νὰ πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα κατ' ἰδίαν μίαν πρὸς μίαν τὰς δυσκολίας, τὰς προερχομένας ἐκ τοῦ ὅτι ἡ γνωσεολογία ὑπερτίθεται τῆς ἀπλῆς ἀρχῆς τοῦ «ἐνεργισμοῦ», τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπολύτου ὑποκειμενικότητος. Δύναται τις ὅμως νὰ μνημονεύσῃ, διὰ τὸ ἱστορικὸν ἐνδιαφέρον τοῦ πράγματος, τὴν χαρακτηριστικωτέραν ἔκφρασιν τῆς θεωρίας ταύτης, τὴν ἀποτελοῦσαν καὶ τὴν ἰθύνουσαν ἰδέαν ὁλοκλήρου τοῦ «συστήματος τῆς λογικῆς ὡς θεωρίας τῆς γνώσεως». Ἄφ' ἧς ἡ ἐγελιανὴ διαλεκτικὴ ἀπὸ τῆς νέας αὐτῆς ἀπόψεως, νοηθῆ ἔνιπάρχουσα, ὄχι πλέον εἰς τὸν λόγον τὸν ἐννοούμενον, ἀλλ' εἰς τὸν λόγον τὸν ἐννοοῦντα, τότε ὁ λόγος, ὡς ἀντικείμενον τοῦ λόγου, καθίσταται στοιχεῖον τοῦ ὁποίου ἡ φύσις χρήζει δικαιολογήσεως. Συγχρόνως δὲ ἡ ἐπαλήθευσις τῆς ἀρχῆς τῆς ἐγελιανῆς λογικῆς τῆς ἀντιθέσεως, ἡ ἐπιτευχθεῖσα ἐν τῷ ἀνωτέρω συστήματι, γεννᾷ ὡς πρὸς τοῦτο τὴν ἀξίωσιν ἐξευρέσεως σημείου ἐξ οὗ νὰ δύνανται νὰ ἐπαληθεύσουν καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀντιθέτου ἀριστοτελικῆς ἀρχῆς τῆς λογικῆς τῆς ταυτότητος. Οὕτως ἐμφανίζεται τὸ «Σύστημα τῆς λογικῆς» ὡς μεγαλοπρεπὴς προσπάθεια τοῦ ὑπὸ εὐρύτεραν ἀποψιν συμβιβασμοῦ τῆς ἀκλονήτου ἀντιθέσεως τῆς παλαιᾶς λογικῆς καὶ τῆς νέας λογικῆς. Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς λογικῆς προσπαθεῖ νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα ἐρμηνεῦον τὴν παλαιὰν λογικὴν ὡς τὸ θεωρητικὸν σημεῖον τοῦ ἀντικειμενικῶς θεωρουμένου λόγου, ὅστις καὶ ἀνάγεται εἰς τὴν συγκεκριμένην ἐνέργειαν τοῦ ὑποκειμενικῶς θεωρουμένου λόγου πρὸς ὃν ταυτίζεται ἡ ἀληθῆς νέα λογικὴ. Πρόκειται προφανῶς περὶ μεγαλειώδους προσπάθειας, στηριζομένης ἐπὶ ἀρχῆς δυναμένης νὰ ὑποστηριχθῆ μέχρις ἐσχάτων. Ἀλλὰ ἴσως, ὡς ἐρρήθη, ἡ μέριμνα πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ἀναχρονιστικῶν μομφῶν περὶ καθαροῦ ἀλογισμοῦ καὶ περὶ πραγματισμοῦ νὰ προσέδωκε εἰς τὸ ὅλον σύστημα μίαν ὄψιν χαρακτηριστικῶς γνωσεολογικὴν, καθισταμένην ἐμφανῆ κυρίως εἰς τὸ πρῶτον τοῦ μέρους, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ «λογικὴ τοῦ ἀφηρημένου ὄντος», ἡ ἀποσκοποῦσα τὴν θεμελίωσιν τῆς παλαιᾶς ἀριστοτελικῆς λογικῆς, ἐννοεῖται ὡς πρωτόγονος καὶ ἀφηρημένη διαλεκτικὴ τοῦ λόγου, θεωρουμένου ὡς ἀπλοῦ ἀντικειμένου («τὸ ὁποῖον διαλέγεται πρὸς ἑαυτὸ»). Κατ' ἀκολουθίαν ἡ θεμελιώδης ἀντίφασις τῆς γνωσεολογίας ἀνακύπτει ἀπὸ τῶν πρώτων φράσεων. Πῶς ἀρχίζει ἡ

ανάπτυξις τῆς λογικῆς τοῦ ἀφηρημένου ὄντος; Ἀπὸ τῆς διδασκαλίας περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς κρίσεως, περὶ διπλασιασμοῦ τοῦ νοήματος εἰς ὑποκείμενον καὶ εἰς κατηγορούμενον, ἵνα τὸ ἄμεσον καταστῆ ἕμμεσον, τὸ ἄμορφον πρᾶγμα ἀντικατοπτρισθῆ, φωτισθῆ, καταστῆ δυνατὸν ἀντικείμενον σκέψεως. Ἀλλά, τοῦναντίον, θὰ ἔπρεπε τοιοῦτον νὰ εἶναι τὸ ἄμορφον πρᾶγμα καὶ πρὶν, ἐφ' ὅσον ἐγένετο περὶ αὐτοῦ λόγος, ἐφ' ὅσον ἐνεφανίσθη ὁπωσδήποτε ὡς ἀρνητικὸν στοιχεῖον ὁλοκλήρου συστήματος. Τὸ «πρᾶγμα αὐτὸ καὶ ἑαυτό», δὲν εἶναι πλέον ἐν προκειμένῳ, ἔξω τοῦ συνειδότος ἀλλά, ἀνακῦπτον ἐντὸς τοῦ συνειδότος, συνεπάγεται ὅλα τὰ γνωστὰ αὐτοῦ ἄτοκα.

Ἐν γένει ὁ τρόπος καθ' ὃν τίθεται τὸ πρόβλημα τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν δύο «λογικῶν» εἰς ἓν ἀνώτερον σύστημα εἶναι εἰς ἄκρον στερεός. Τῇ ἀληθείᾳ ἀποτελεῖ συνακολουθίαν τοῦ καθαροῦ «ἐνεργισμοῦ» ἢ παρατήρησις ὅτι τὸ ἐγώ, ἐν τῇ συγκεκριμένῃ αὐτοῦ ἐνεργείᾳ, συνιστᾷ τὴν διαλεκτικὴν ἐνότητα τοῦ ἀπολύτου ἀπείρου καὶ τοῦ ἀπολύτου πέρατος. Πᾶν ὅ,τι ἤδη σκέπτομαι—καὶ τοῦτο πρέπει νὰ ἐννοηθῆ ὑπὸ τὴν εὐθείαν ἐννοιαν τῆς ὁλότητος τῆς παρούσης συνειδητῆς μου γνώσεως—εἶναι κατ' ἀνάγκην ἐν τι καὶ δὴ ἐν τι ποιοτικῶς καθωρισμένον, διακρινόμενον ὡς τοιοῦτο ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι καὶ ἀρῆναι ἔξω αὐτοῦ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἕτερον ὡς πρὸς αὐτό, Ἐξ ἄλλου τοῦτο τὸ ἕτερον, τὸ διάφορον, ἐφ' ὅσον πρὸς διακαθορισμὸν αὐτοῦ περιεχομένου τοῦ ἰδίου μου κόσμου, τὸ σκεφθῆ ὡς κατ' ἀνάγκην ἐνυπάρχον τῷ συνειδότι, ἐμφανίζεται μὲ τὴν σειράν του, διακαθορισμένον καὶ δὴ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς προηγουμένην ἑτερότητα. «Etwas wird ein Anderes, aber das Andere ist selbst ein Etwas, also wird es gleichfalls ein Anderes, und sofort ins Unendliche». (Ἐν τι γίνεται ἕτερον, ἀλλὰ τὸ ἕτερον εἶναι καὶ αὐτὸ ἐν τι, ἐπομένως γίνεται ἐπίσης ἕτερον καὶ οὕτω κατ' ἐξῆς εἰς τὸ ἄπειρον). Οὕτω γράφει ὁ Hegel, βλέπων εἰς τὴν σχέσιν ταύτην μόνον τὸ κακὸν καὶ ἀρνητικὸν ἄπειρον («die schlechte oder negative Unendlichkeit») (1), καθότι ἀντιλαμβάνεται τὴν διαλεκτικὴν ταύτην κίνησιν, ὡς βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τῶν λογικῶν στοιχείων πρὸς πάντοτε εὐρύτερας θέσεις, ἐν τῷ κύκλῳ μιᾶς ἀντικειμενικῆς γνώσεως.

(1) Enzyklopädie § 98 κ. ε.

λογίας. Ἀπὸ τὴν ἀποψιν τοῦ «ἐνεργισμοῦ», τοῦναντίον, θεωρούμενον τὸ ἄπειρον τοῦτο ἐκλαμβάνεται κατ' οὐσίαν ὡς τὸ μόνον νοητὸν ἄπειρον τοῦ ὑποκειμένου, ἐφ' ὅσον καταστῆ φανερόν, ὅτι ἄπειρον, ἀντικειμενικῶς νοούμενον, ἀποτελεῖ ἀπλῶς ἀντίφρασιν, διότι, ὡς νοούμενον, εἶναι καθωρισμένον καὶ συνεπῶς πεπερασμένον. Τὸ ἄπειρον τοῦτο συνίσταται εἰς τὴν συνείδησιν, ὅτι οἰαδὴποτε θέσις τοῦ λόγου ἢ τοῦ ἰδίου μου κόσμου, καθωρισμένη καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑποθέτουσα ἐιρηρότητα ἔξω ταύτης, δύναται μὲν νὰ ὑπάρχη ἐν τῇ τοιαύτῃ διαλεκτικῇ τοῦ «ἐν ἑαυτῷ» καὶ «ἔξω ἑαυτοῦ», τῆς θέσεως καὶ ἀντιθέσεως, ἀλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον ὁ λόγος εἶναι ἀπανταχοῦ παρῶν, διὰ τὴν σκεψθῆ ἕκαστον σχετικὸν ὄρον, ὁ λόγος ὁ ὁποῖος δὲν δύναται ποτέ, ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην, νὰ ἐξέλθῃ ἑαυτοῦ καὶ νὰ εὐρεθῆ ἐν λογικῇ σχέσει πρὸς τι, καὶ τὸ ὁποῖον, ὡς ἀπόλυτον ὑποκείμενον, δὲν εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ λόγος. Ὡστε δύναται πέρας καὶ ἄπειρον ἐν τῷ συνειδῶτι νὰ συμπέσωσι πρὸς τὰς παλαιὰς ἐννοίας τοῦ καθαρῶ ὑποκειμένου καὶ τοῦ καθαρῶ ἀντικειμένου, ἀρκεῖ ἢ διαλεκτικὴ ἀλληλανάφορά των νὰ μὴ προσλάβῃ χαρακτῆρα γενεσιουργικὸν ἀπὸ τοῦ πρώτου εἰς τὸ δεύτερον, ἐφ' ὅσον κατενοήθη ὅτι τὸ ἐν δὲν ζῆ συγκεκριμένως παρὰ ἐν τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ἄλλου, ἐν ἀπολύτῳ ἀδυναμίᾳ χωρισμοῦ, ἐφ' ὅσον τοῦτέστι αὐτὸ τὸ ἄπειρον δὲν γινώσκει ἑαυτὸ—δὲν ζῆ τὴν ζωὴν του, εἰ μὴ ἐν τῇ συγκεκριμένῃ συνειδήσει τοῦ πέρατος, δηλαδὴ ἐν τῇ αἰωνίᾳ πλοκῇ τῶν καθωρισμῶν καὶ τῶν πρὸς ἕτερον ἀναφορῶν τοῦ περιεχομένου τῆς σκέψεως, τὸ ὁποῖον περιεχόμενον εἶναι πάντοτε αὐτὴ αὕτη ἢ σκέψις. Ὅθεν περὶ τοῦ a priori τοῦ καθαρῶ ὑποκειμένου δὲν θὰ γίνεται τοῦ λοιποῦ λόγος, εἰ μὴ ὑπὸ μορφήν ἀποκλείουσιν ἀπολύτως οἰανδὴποτε ἐννοιαν γενετικῆς ἢ καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον χρονικῆς προτεραιότητος, τῆς ἐνότητος τοῦ «ἐγὼ» καὶ τοῦ κόσμου μὴ ἐννοουμένης παρὰ ἐν τῷ ἀπολύτως ταυτοχρόνῳ τῆς ἀχρόνου ἐνεργείας τοῦ συνειδῶτος. Καὶ οὕτως ἐπιστρέφομεν εἰς τὴν ἀρχικὴν διατύπωσιν τοῦ ζητήματος, ὅτι εἶναι ἀνάρμοστον διὰ τὴν νέαν διαλεκτικὴν τοῦ «ἐνεργισμοῦ» τὸ τοιοῦτον γνωσεολογικὸν περίβλημα καὶ ὅτι ἢ διλεκτικῇ, καθ' ἣν τὸ ὑποκείμενον γεννᾷ τὸ ἀντικείμενον, ἵνα ἔπειτα τὸ ἀπαρροφήσῃ ἐν ἑαυτῷ, δὲν εἶναι κατὰ βάθος, ἐξαιρέσει μερικῶν ἐγγελιανῶν ἀπηχήσεων, τίποτε ἄλλο παρὰ ἢ ἀντιστροφή τῆς πραγματιστικῆς γνωσεολογικῆς δοξασίας, καθ' ἣν τὸ ἀντικείμενον ὡς πρὸς τὴν γνῶσιν αὐτοῦ ἐπενεργεῖ ἐπὶ τοῦ ὑπο-

κειμένου—περιπίπτει, κατ' ἀκολουθίαν ὁ «ἐνεργισμὸς» εἰς ἀντιφάσεις ὁμοίας πρὸς τὰς εἰς πᾶσαν γνωσεολογικὴν προσπάθειαν ἐνυπαρχούσας.

Τῇ ἀληθείᾳ, τί δύναται νὰ σημαίῃ τὸ ὑποκείμενον, ὡς στοιχεῖον τῆς διαλεκτικῆς; Μόνον ἢ τελευταία αὕτη θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι ἀληθὲς ὑποκείμενον καὶ τὸ ἄλλο, τὸ νομιζόμενον ὑποκείμενον, ἢ ἄ ἐπρεπε νὰ νοεῖται ὡς στοιχεῖον τοῦ ἀληθοῦς αὐτοῦ ὑποκειμένου, ἐνῶ ἡ ἰδία ἢ διαλεκτικὴ δὲν θὰ νοεῖται ποτὲ ὡς ἀφηρημένον στοιχεῖον. Τὸ «ἐγὼ», ὡς ἀρχὴ τῆς διαλεκτικῆς, δὲν δύναται νὰ γίνῃ καὶ στοιχεῖον ταύτης. Ἡ δὲ διαλεκτικὴ πραγματοῦται ὡς νόμος τοῦ περιεχομένου αὐτῆς, τοῦ πέρατος αὐτῆς, ἐκείνου τὸ ὅποιον, ὡς ἐλέχθη ἤδη, δύναται νὰ ὀνομασθῇ ἐν αὐτῷ τῷ ἐγὼ ἀντικείμενον καὶ ὅπερ προέγεται εἶναι ἢ αἰωνίως λειτουργοῦσα σχέσις τοῦ ὀρισμοῦ καὶ τῆς ἑτερότητος, τοῦ «ταῦτοῦ» καὶ τοῦ «ἑτέρου».

Ἐπὶ τῶν προϋποθέσεων αὐτῶν, τὸ πρόβλημα τῆς ἐρμηνείας τῶν ἀρχῶν τῆς τε ἀριστοτελικῆς λογικῆς καὶ τῆς ἐγγελιανῆς διαλεκτικῆς δύναται τελείως νὰ λυθῇ, ἐφ' ὅσον συσχετίσωμεν τὰς χαρακτηριστικὰς διατυπώσεις τῶν ἀρχῶν τοῦ ὀρισμοῦ καὶ τῆς ἑτερότητος, τοῦ «αὐτοῦ» καὶ τοῦ «ἑτέρου». Ἡ ἀριστοτελικὴ λογικὴ, ἐν τῇ ἐσωτερικῇ τῆς συστάσει μελετωμένη, καταδεικνύεται κατὰ τοσοῦτον ὀρθὴ ἢ ἐσφαλμένη, εἰς τὰς ποικίλας αὐτῆς θεωρίας περὶ κρίσεως καὶ συλλογισμῶν, καθόσον αὐταὶ στηρίζονται ἢ δὲν στηρίζονται ἐπὶ τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς, ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς σκέψεως πρέπει, ἐν τῇ ἐνεργείᾳ δι' ἧς γίνεται ἀντικείμενον σκέψεως, νὰ εἶναι πάντοτε «ταῦτό», ἦτοι, ὅμοιον αὐτῷ ἑαυτῷ καὶ οὐδέποτε διάφορον αὐτοῦ. Πρόκειται τοῦτέστι περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ καθαροῦ νοητικοῦ ὀρισμοῦ, ἐξ ὃῦ μόνον κατὰ δεύτερον λόγον ἀπορρέει ἡ διάνοητικὴ ἀρχὴ τῆς μὴ ἀντιφάσεως. Οὕτω, πᾶσαι αἱ μορφαὶ τῆς κρίσεως καὶ τοῦ συλλογισμοῦ, καὶ ὅπερ σπουδαιότερον, πᾶσαι αἱ ἐξ αὐτῶν ἀναπτυχθεῖσαι κατηγορίαι, αἱ ἐμμόνως παραμείνασαι ἐρριζωμέναι εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν καὶ ὅταν πλέον αὕτη εἶχε προχωρήσῃ πέραν τῆς ἀφ' ἧς πίστεως πρὸς τὰ σχήματα τοῦ συλλογισμοῦ, ἀποδεικνύονται ὡς μεταγενέστεροι ποιητικοὶ προσδιορισμοί, ναὶ μὲν χαρακτηριστικοί, ἀλλ' οὐδαμῶς οὐσιώδεις καὶ ἀποκλειστικοὶ τοῦ ἀπλοῦ νοητικοῦ ὀρισμοῦ τῆς σκέψεως, ὃ ὅποιος δὲν ἔχει, ὡς τοιοῦτος, εἰδικῶς γνωσεολογικὸν χαρακτῆρα, διότι δὲν ἀποτελεῖ παρὰ τὴν μορφήν τοῦ συνειδότης ὡς πέρατος. Ἡ ἐγγονία δὲ τοῦ «ἑτέρου», ἐρμηνευτικῶς ἀπαραίτητος διὰ τινὰ εἰδικὰ προβλήματα,

σχετικὰ πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἀρνητικῶν κρίσεων, δὲν ἔχει ἐν τῇ ἀριστοτελικῇ λογικῇ ἀξίαν ἄλλην ἐκτὸς ἐκείνης ἣν προσλαμβάνει αὕτη, ὅταν τὸ «ἕτερον» θεωρεῖται ὡς «ταῦτό» καὶ ἐφ' ὅσον καθίσταται καὶ τοῦτο, ἀντικειμενικῶς ἐξεταζόμενον, «ταῦτό», (ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ρηθείσης ἔγελιανῆς φρασεολογίας, καθ' ἣν πᾶν ἕτερον «Anderes ἀποκαλύπτεται ὡς ἐν τι, «Etwas». Ἐξ ἀντιθέτου πάλιν ἡ ἔγελιανῆ λογικὴ ἔχει κατὰ τοσοῦτιν ἀξίαν, καθ' ὅσον, κατὰ τὴν θεμελιώδη αὐτῆς βάσιν, ἐμφανίζεται ὡς ἡ καθαρὰ ἐκδήλωσις τῆς ἀρχῆς τῆς ἑτερότητας, τοῦτέστι τῆς ἀπειρίας τοῦ «ἐγώ», τῆς πραγματοποιουμένης ἐν αὐτῇ τῇ συνειδήσει τοῦ πέρατος ἐκάστου προσδιορισμοῦ αὐτῆς, ὅστις, ὡς ἐκ τούτου, ἐμπεριέχει καὶ τὸ στοιχεῖον τὸ «ἕτερον». Τὸ δ' «ἕτερον» τοῦτο ἔχει κῦρος ὡς τοιοῦτο, ἐν τῇ καθαρῶτάτῃ ἐκδηλώσει τῆς φύσεως αὐτοῦ καὶ ὄχι ἐν τινι ἀντικειμενικῶ αὐτοῦ προσδιορισμῶ, ὅστις θὰ τὸ καθίστα ἀμέσως «ταῦτό». Ὀλόκληρον τὸ ἔγελιανόν σύστημα ἀποτελεῖ συνεχῆ ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς τῆς ἑτερότητας, καθὼς συγχρόνως, καὶ τὴν περιοδικὴν μετάπτωσιν τοῦ «ἕτερον» εἰς τὸ «ταῦτό», (καὶ μάλιστα, συχνάκις τὴν μετάπτωσιν εἰς τὰ σχετικὰ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ «ταῦτοῦ», τὰ ὅποια δὲν εἶναι παρὰ μί λογικαὶ κατηγορίαι τοῦ ἀριστοτελισμοῦ. Τοῦτο δὲ συντελεῖται κατὰ τοὺς εἰδικοὺς διακαθορισμοὺς τῶν στοιχείων τοῦ γίνεσθαι τοῦ «ἑτέρου» τούτου. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἔγελιανισμὸς ζῆ αἰωνίως ὡς ἀρχή, ἢν καὶ καταπίπτει ὡς σύστημα. Ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου θὰ κατασιῆ τῶ ὄντι δυνατὴ, ἐπιγενεσμένως, ἡ ἐνδελεχὴς ἐρμηνεία τῆς ἔγελιανῆς λογικῆς, ἡ ὁποία μάλιστα δυνηθῆ ἴσως νὰ παρακολουθήσῃ καλλίτερον τὴν πολὺπλοκὸν ὁδὸν τοῦ ἱστορικοῦ σχηματισμοῦ τοῦ ἔγελιανισμοῦ, ἀπὸ τῶν πρώτων θεολογικῶν συγγραφῶν μέχρι τῆς «Φαινομενολογίας» καὶ ἀπὸ ταύτης μέχρι τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς». Διὰ μέσου τῆς εὐρείας κινήσεως περὶ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, τῆς δημιουργηθείσης ἐν Ἰταλίᾳ ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς ἰδεοκρατίας, ἐπετελέσθη τοῦτο ἤδη, δι' ὃ, τι ἀφορᾷ τὴν ἀριστοτελικὴν λογικὴν καὶ πρόκειται νὰ γίνῃ δι' ὃ, τι ἀφορᾷ τὴν προαριστοτελικὴν λογικὴν(1). Τοιαῦται προσπάθειαι ἀποδεικνύουσι καὶ ἱστορικῶς, ὅτι τὰ θεμελιώδη

(1) Πρὸβλ. C. Calogero, I fondamenti della logica aristotelica, Firenze, Le Monnier 1927.

στοιχεῖα τῶν μεγαλυτέρων λογικῶν συστημάτων, ἐξ ὧν ἀπαρτίζεται ἡ φιλοσοφικὴ παράδοσις τῆς Δύσεως, βαθύτερον θεωρούμενα, ἀποβάλλουσι τὸν ἐξωτερικὸν αὐτῶν γνωσεολογικὸν χαρακτήρα καὶ καταδεικνύονται ταῦτα πρὸς τὰ καθαρὰ στοιχεῖα τῆς ἐνεργείας τοῦ συνειδότος, τὰ ὅποια καὶ μόνον δύνανται νὰ ἀντιστῶσι εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ καθαροῦ «ἐνεργισμοῦ», συνάμα δὲ ἀποτελοῦσι τὴν καλυτέραν συμβολὴν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ «ἐνεργισμοῦ» ἀπὸ πάντων τῶν παλαιῶν στοιχείων τῆς εἰδικῆς γνωσεολογίας, τῶν ἐν αὐτῷ διατηρηθέντων. Τὰ δὲ παλαιὰ ταῦτα στοιχεῖα πράγματι συγκρούονται πρὸς τὴν νέαν καὶ ἀδιάλλακτον διδασκαλίαν αὐτοῦ, περὶ τοῦ συνειδότος ὡς καθαρῆς «ἠθικῆς ἐνεργείας» (eticità).

III

Ἦδη ἐρωτᾶται ποίας ἀντιθέσεις καὶ ποίας ἀπορίας γεννᾷ μία τοιαύτη θεωρία τοῦ συνειδότος ὡς καθαρῆς πρακτικῆς ἐνεργείας. Βεβαίως ἡ θεωρία αὕτη δὲν θίγεται ἀπὸ τὰς κατηγορίας περὶ κοινοῦ πραγματισμοῦ καὶ ἀλογισμοῦ, καθότι δὲν ἔχει τὸ συνειδὸς παρ' αὐτῷ ἕτερον λόγον, τοῦ ὁποίου αὐτὸ τοῦτο συνειδὸς νὰ στερεῖται, ἐφ' ὅσον πᾶς δυνατὸς λόγος ἀπερροφήθη ἐν αὐτῷ καὶ δὴ διὰ τοῦ ἀποκλεισμοῦ οἰασδὴποτε εἰδικῆς γνωσεολογίας, ἐνεργηθέντος ἐν ὀνόματι τῆς βαθυτάτης καὶ ἀπείρου ὑποκειμενικῆς γνώσεως, τῆς μὴ δυναμένης νὰ ἀνεχθῆ προηγουμένους περιορισμούς.

Οἱ αὐτοὶ μάλιστα θεμελιώδεις χαρακτηρισμοί, οἱ ἐμφανιζόμενοι καὶ εἰς τὴν καθαρὰν γνωσεολογικὴν κριτικὴν, ὡς οἱ μόνον οὐσιώδεις διὰ τὸ «ἐγὼ», τοῦτέστι ἐκεῖνοι καθ' οὓς τὸ «ἐγὼ» εἶναι ἀπειρον ὡς ὑποκείμενον καὶ πεπερασμένον ὡς ἀντικείμενον, θεωρούμενοι ἀπὸ τῆς νέας ταύτης ἐπόψεως, ἐν ἧ αἱ γνωσεολογικαὶ ἀξίαι δὲν ἔχουν ἀποκρουσθῆ, ἀλλ' ἔχουν μεταμορφωθῆ καὶ ἐπαληθεύσῃ, καταφαίνονται ἤδη ὡς οἱ ἀπλοὶ, ἀπολύτως οὐσιώδεις χαρακτηρισμοὶ τοῦ «ἐγὼ», ἵνα τοῦτο γνωσθῆ ὡς πρακτικὸν συνειδὸς, ὡς βούλησις. Πῶς θὰ εἶχον, τῷ ὄντι, βούλησιν, πῶς θὰ ἔτεινα πρὸς τι, θὰ ἐπεθύμουι, θὰ ἠγάπων τι, εἴαν ἡ παροῦσα μου κατάστασις, ὀλόκληρον τὸ περιεχόμενον τῆς πείρας μου, δὲν ἦτο τόσον καθωρισμένον, ὥστε νὰ ἀφήγη νὰ συνυπάρχη μετ' αὐτοῦ ἕτερος διάφορος κόσμος, ὅστις ἀπέναντι τῆς πραγματικῆς ὑπάρξεως τοῦ πρώτου νὰ ἐμφανίζηται ὡς

ἡ ὄνειρώδης εἰκὼν, τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐπιθυμίας, τὸ τεῖνον νὰ μεταβληθῆ εἰς πραγματικότητα καὶ ταυτοχρόνως, εἴαν τόσον ἡ πραγματικότης εἴς ἡς προέρχεται ἡ ἐπιθυμία, ὅσον καὶ ὁ ἰδανικὸς κόσμος πρὸς ὃν κατευθύνεται, δὲν περιείχοντο ἀμφοτέρω εἰς τὸ ἄπειρον εὖρος τῆς συνειδήσεώς μου, τὸ καθιστὸν τὴν συνύπαρξιν αὐτῶν, ἐν τῇ διαλεκτικῇ των σχέσει, δυνατῆν; Ἐὰν ἀντιθέτως προσθέσωμεν παραλλήλως εἰς τὸ ἄπειρον τοῦ συνειδότος καὶ τὸ ἄπειρον τοῦ περιεχομένου, θὰ καταλήξωμεν εἰς τὸν τελεολογικῶς νοούμενον θεόν, τὸν πλήρως κεκτημένον πάντα τὰ κατηγορήματα, καὶ ὁ ὁποῖος, ἐπειδὴ διακατέχει τὸ πᾶν, οὐδὲν πλέον ἔχει νὰ ἐπιθυμήσῃ ἢ νὰ πράξῃ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ὡς συνειδὸς βουλούμενον καὶ πράττον, ὑποτιθεμένου ὅτι θὰ ἦτο πραγματοποιήσιμος ἢ παράλογος ἐν νοιολογικῇ προσπάθειᾳ ἐνὸς ἀμέσως ἀντικειμενικοῦ ἀπείρου. Τῇ ἀληθείᾳ, ἤδη εἰς τὸ «Συμπόσιον» τοῦ Πλάτωνος, ὁ θεῖος καὶ τέλειος ἔρως τοῦ Ἀγάθωνος ἔπρεπε διὰ νὰ ζήσῃ καὶ ἀγαπήσῃ, διὰ νὰ γίνῃ ἀληθῶς ἔρως, νὰ μεταμορφωθῆ εἰς ἀτελῆ καὶ δαιμόνιον σωκρατικὸν ἔρωτα, ὅστις ἴσταται μεταξὺ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τείνει ἐκ τῆς γῆς πρὸς τὸν οὐρανόν.

Οὕτω καθίσταται ἀντιληπτὸν, ὅτι ἡ διαλεκτικὴ, ἡ ὁποία, διὰ τὴν καθαρὰν γνωσεολογικὴν κριτικὴν, ἐμφανίζεται, κατὰ τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικά, ὡς ἡ ἐνότης τῆς αἰωνίας κινήσεως τοῦ «ταῦτοῦ», καὶ τοῦ «ἑτέρου», δὲν εἶναι, θεωρουμένη ἀπὸ τὸ πλέον συγκεκριμένον σημεῖον τοῦ πρακτικοῦ συνειδότος, τίποτε ἄλλο παρὰ αὐτὴ ἡ διαλεκτικὴ τῆς βουλήσεως, ὡς αἰωνίας δυναμικῆς σχέσεως τῆς ὑποθέσεως καὶ τοῦ τέλους τῆς πράξεως. Ὑπόθεσις καὶ τέλος, πραγματικότης καὶ πρόγραμμα, ἀντίληψις τοῦ ὑπάρχοντος καὶ φαντασία τοῦ ἐπιθυμητοῦ, δὲν δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῶσι ἀμφοτέρω *in objecto*, καθότι θὰ διεκινδύνευσον νὰ καταστῶσι «ταῦτά» (ὅπως συμβαίνει καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ ταῦτόν» καὶ τὸ «ἕτερον», ἐφ' ὅσον θεωροῦνται καθ' ὅμοιον τρόπον), ἀλλὰ πρέπει, συνωδὰ πρὸς τὴν ἀκρογωνιαίαν ἀρχὴν τοῦ «ἐνεργιστοῦ», καθ' ἣν δὲν ὑπάρχει θεωρία τοῦ συνειδότος, ἡ ὁποία δὲν εἶναι συγχρόνως καὶ ἡ πραγματοποίησίς του, νὰ γνωσθῶσι ἐν τῇ ἀπολύτῳ καὶ συγκεκριμένῳ αὐτῶν ἐνεργείᾳ, ἐν ἣ ἔγκειται ἡ διαλεκτικὴ ὀλοκλήρωσις τοῦ «ταῦτοῦ» πρὸς τὸ «ἕτερον», ἐν τῇ ἐκδηλουμένῃ λειτουργίᾳ τοῦ συνειδότος, τὸ ὁποῖον δὲν μένει κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἀκίνητον, ἀλλὰ ἐπιθυμεῖ, τείνει καὶ γενικῶς ζῆ. Διὰ τῶν

άνωτέρω σκέψεων, αὐστηρῶς συμφώνων πρὸς τὸν «ἐνεργισμὸν», παραμερίζονται πολλαὶ δυσκολίαι, αἵτινες ἀφ' ἑαυτῶν ἀνακύπτουν ἐν τῷ συστήματι τοῦ Gentile. Ἄλλωστε τὸ σύστημα τοῦτο ἔνεκεν τῆς, συμφώνως πρὸς τὰς ἀρχάς του, εἰσαγομένης ἐνότητος μεταξύ λογικῆς καὶ ἠθικῆς, δὲν δύναται ἢ νὰ ἀποδεχθῆ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀπειρίας τοῦ ὑποκειμένου κατέναντι τοῦ ἀντικειμένου, ὑπὸ τὴν αὐτὴν μορφήν, ὑφ' ἣν γίνεται δεκτὴ ἡ ἀπόλυτος ἠθικὴ ἐλευθερία τοῦ ὑποκειμένου, ἢ μὴ διακαθοριζομένη ὑπὸ στοιχείου τινὸς τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος, τὸ ὁποῖον θὰ ἐνεφανίζετο ὡς ἀφευκτος προϋπόθεσις τῆς ἐνεργείας του. Οὕτω καταφαίνεται καὶ τὸ παράλογον τῆς ἐννοίας τοῦ, ὡς αὐτονόμου ἀρχῆς θεωρουμένου ἀντικειμένου, τοῦ ὁπωσδήποτε γνωσεολογικῶς ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου ἐπενεργοῦντος. Ἄλλὰ ἀφ' ἐτέρου πῶς συνδυάζεται ἡ ἐννοία αὕτη τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας, εἰς ἣν οὐδὲν ἐμπόδιον ἀντιτίθεται, πρὸς τὴν συγκεκριμένην ὑποκειμενικὴν μου ἐμπειρίαν, ἧς ἡ ἐνέργεια διακαθορίζεται ἀπὸ πλήθος προϋποθέσεων καὶ ἐν μιᾷ λέξει ἀπὸ πᾶν ὅ,τι κοινῶς ἀποκαλεῖται ὑπάρχουσα πραγματικότης ἢ φύσις; Βεβαίως δὲν πρέπει νὰ προσπαθῆσωμεν νὰ ἀποφύγωμεν τὸ πρόβλημα, προσφεύγοντες εἰς τὸ καθαρὸν ὑποκείμενον, ἐν ᾧ διαγιγνώσκεται τὸ σύνολον τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ ἀπείρου, θεωροῦντες τὸ ὑποκείμενον τοῦτο διάφορον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον πραγματοποιεῖται καὶ ἐπιστρέφοντες οὕτως εἰς τὴν παλαιὰν ἐννοίαν τῆς θείας παγκοσμίου σκέψεως τοῦ Berkeley. Μία τοιαύτη ἐπιστροφή θὰ ἐσήμαινε πράγματι ἐγκατάλειψιν τῆς θεμελιώδους ἀρχῆς τοῦ «ἐνεργισμοῦ», καθ' ὃν καθαρὸν ὑποκείμενον εἶναι πάντοτε ἐκεῖνο ἐν τῷ ὁποίῳ τίθεται τὸ πρόβλημα καὶ τὸ ὁποῖον δὲν δύναται νὰ ὁμιλήσῃ περὶ φιλοσοφίας, παρὰ μόνον ἀπολύτως, εἰς τὸ πρῶτον πρόσωπον τοῦ ἐνικοῦ.

Διὰ τὸν «ἐνεργισμὸν» λύεται ἡ διαφορὰ πράγματι ὅταν εἰς τὴν διαλεκτικὴν τοῦ γίγνεσθαι ὡς γενέσεως (καὶ δὴ τοῦ ἀφηρημένου ὑποκειμένου, τὸ ὁποῖον ἀπολύτως ἐλευθέρως δημιουργεῖ ἐν ἑαυτῷ τὸ ἀφηρημένον ἀντικείμενον, ἵνα μετὰ ταῦτα καταστῆ ὑποκείμενον συγκεκριμένον) ὑποκατασταθῆ ἡ διαλεκτικὴ τοῦ καθαρῶ γίγνεσθαι, ἣν ἄνωτέρω ἐπεχειρήσαμεν νὰ ἐξηγήσωμεν, ὡς τὴν μόνην πραγματικὴν βάσιν ἀμφοτέρων τῶν μεγάλων λογικῶν τῆς ἱστορίας. Ἐν τῇ νέᾳ ταύτῃ ἀπόψει ἀφανίζεται, τῷ ὄντι, τὸ ἀφηρημένον πρόβλημα ἐνὸς ὑποκειμένου, ὅπερ, διὰ πρόξεως ἀπολύτως ἐλευθέρως, δημιουργεῖ ἐξ

αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ ἓνα κόσμον ὑπὸ μορφήν, ἥτις, ὡς ἤδη ἐλέχθη, δὲν εἶναι παρὰ ἢ καθαρὰ καὶ ἀπλή ἀναστροφή τῆς δυαδικῆς καὶ θετικιστικῆς ἰδέας μιᾶς ἐξωτερικῶς ἐνεργούσης πραγματικότητος ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ὑπὸ πνεῦμα γνωσεολογικὸν καὶ πρακτικόν, μορφήν ἐν ἣ παρζμένει πάλιν ἄθικτος ἢ πεπαλαιωμένη σχέσις δημιουργοῦ πρὸς δημιούργημα, ἐννοουμένη ὡς ἀντικειμενικὴ αἰτιώδης σχέσις. Διὰ τὸ ἀληθὲς ὑποκείμενον τοῦ «ἐνεργισμοῦ», τὸ πρόβλημα, καθ' ὃ τὸ ὑποκείμενον δέον νὰ δημιουργήτῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν ἴδιον αὐτοῦ κόσμον, κατὰ τὰ κοινὰ, διότι δὲν δύναται συγκεκριμένως νὰ γνωρίσῃ ἑαυτὸ παρὰ ὡς ὑποκείμενον ἤδη ἐνὸς κόσμου, ὃ ὁποῖος ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ καθωρισμένον περιεχόμενον αὐτοῦ καὶ κατ' οὐδένα λόγον δύναται νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τοῦ κόσμου του, διὰ τῆς λογικῆς καὶ χρονικῆς διακρίσεως, τῆς ἀναγκαίας διὰ πᾶσαν πρὸς τὸν κόσμον αἰτιώδη σχέσιν.

Ἄλλ' ἐὰν ἢ συγκεκριμένη πρακτικὴ διαλεκτικὴ δὲν ἀντιστοιχεῖ παρὰ εἰς τὸ ἄπαυστον γίνεσθαι τοῦ ἰδίου περιεχομένου, δηλαδὴ εἰς τὴν ὑπαρξιν μιᾶς δεδομένης καταστάσεως τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς μεταβολὴν αὐτῆς, πῶς θὰ ἠδύνατο αὕτη ἢ αἰωνίως πρὸς μεταμόρφωσιν ἐνεργοῦσα τάσις νὰ πραγματοποιηθῇ, ἐὰν, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον δὲν ἔζη αἰωνίως ἐνεργὸς ἐν τῇ συνειδήσει, ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις, καὶ ἢ κατάστασις ἐφ' ἣς δέον ἢ μεταμόρφωσις αὕτη νὰ ἐκτελεσθῇ.

Ὁ μέγιστος τῶν θεῶν δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ τὰ γιγαντωδέστερα καὶ τὰ μεγαλειωδέστερα πρὸς ἀπόδειξιν τῆς παντοδυναμίας του· τοῦτο μόνον, κατ' οὐδένα τρόπον, δύναται νὰ κατορθώσῃ· νὰ ἐκφύγῃ τῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν αἱ πράξεις εἶναι ὡς πρὸς αὐτὸν δυνατὰ μόνον ἐφ' ὅσον δὲν ἐνήργησεν εἰσέτι ταύτας, μόνον ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ἐν αὐτῷ πραγματικότης ἀπὸ τῆς ὁποίας τείνουν νὰ διακριθῶν καὶ νὰ ἀπομακρινθῶν. Συνεπῶς διὰ τὴν ἐννοίαν τῆς βουλήσεως, ὅρος ἀναπόφευκτος εἶναι τὸ δεδομένον, ἐφ' ὃ πρόκειται ἢ βούλησις νὰ πραγματοποιηθῇ. Ὅμοίως εἶναι ἀδύνατον νὰ σκεφθῶμεν συγκεκριμένην τινα μεταβολὴν, ἄνευ ἐκείνου ἐν σχέσει πρὸς τὸ ὁποῖον ἢ μεταβολὴ ἐπέρχεται, ἢ, ἐν μιᾷ λέξει, νὰ σκεφθῶμεν τὸ «ἕτερον» χωρὶς τὸ «ταῦτό».

Ἄλλὰ μήπως ἢ ἀνάγκη τῆς προϋποθέσεως ὡς πρὸς τὴν πρακτικὴν ἐνέργειάν μου, δὲν συμπίπτει ἀπολύτως πρὸς τὴν ἀντίληψιν τῆς ὑπαρχούσης πραγματικότητος, ἥτις ὡς τοιαύτη διακρίνεται διὰ τῆς ἀτέλτου στερεότητός της ἀπὸ τὸν κινητώδη κόσμον τῆς φαντασίας

καὶ τοῦ πόθου ; Οὕτως ἢ στερεὰ φυσικὴ πραγματικότητα, ὡς εἰκός, μὴ δυναμένη νὰ εἶναι παράλογον «δεδομένον» παρεχόμενόν μοι ἔξωθεν ὑπὸ «νοουμένου» τινός, δὲν εἶναι ἐπίσης σημεῖον πτωχίας τοῦ πεπεραμένου ὑποκειμένου ἐν συγκρίσει πρὸς τὸ ἀπόλυτον κράτος ἐνὸς καθολικοῦ ὑποκειμένου, ἀλλ' ἀπλῶς ὄρος ἀπαραίτητος τῆς βουλήσεώς μου, τῆς συγκεκριμένης πρακτικῆς ζωῆς τοῦ καθαροῦ ὑποκειμένου. Ὅθεν μόνον δι' αὐτοῦ δύναται τις νὰ δικαιολογήσῃ τὴν διαφορὰν τῆς ἀντιλήψεως ἀπὸ τῆς φαντασίας, τῆς ἀληθοῦς ἀπὸ τῆς φανταστικῆς πραγματικότητος, πρᾶγμα ἀνέφικτον διὰ τοῦ καθαροῦ καὶ ἀφηρημένου ἀντικειμένου τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς. Ἐῶ ὄντι ἐσώτερα τις λεπτομερῆς ἀνάλυσις ἀποδεικνύει ὅτι ἐν τῇ ἀριστοτελικῇ λογικῇ θὰ ἀποβῇ πάντοτε ματαία διὰ τοὺς συλλογιστικοὺς σκοποὺς πᾶσα προσπάθεια ἀξιολογικῆς θεμελιώσεως τῶν καθαρῶν ὄντολογικῶν κρίσεων καὶ διακρίσεως τῶν προτάσεων, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς ἀντικειμενικῆς αὐτῶν πραγματικότητος (τῆς κατηγορηματικῆς ἢ τῆς δυνητικῆς ἢ τῆς ἀναγκαίας) ὡς συμβαίνει τοῦτο ἐν τῇ θεωρίᾳ τῶν τροπικῶν συλλογισμῶν.

IV

Μέχρι τοῦδε ἠθελήσαμεν νὰ ἐκθέσωμεν ἐν ὀλίγοις τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς νεωτάτης ἰταλικῆς φιλοσοφίας, τὸ ὅποιον δύναται νὰ συνοψισθῇ ἐν τῇ φαινομενικῶς παραδόξῳ διατυπώσει, τοῦ ἀπολύτου ἀποκλεισμοῦ τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως ἐν τῇ ἀπολύτῳ ἀναγνωρίσει τῆς γνώσεως ἠθελήσαμεν νὰ ἐκθέσωμεν ἐπίσης τὴν χαρακτηριστικὴν μορφήν καθ' ἣν, ἀπὸ ἀπόψεως αὐστηροῦ ὑποκειμενισμοῦ, πραγματοποιεῖται ἡ μετάβασις ἀπὸ τῶν ἀφηρημένων γνωσεολογικῶν προβλημάτων εἰς τὰ συγκεκριμένα προβλήματα τοῦ πρακτικοῦ συνειδότος. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν ἐν προκειμένῳ, συνεχίζοντες περαιτέρῳ νὰ ἐρευνήσωμεν, πῶς, ἀπὸ τοῦ σημείου τοῦ καθαροῦ ὑποκειμένου, δύνανται νὰ λυθῶσι μία πρὸς μίαν αἱ ἀπορίαι εἰς τὰς ὁποίας προσκρούει ἡ θεωρία τοῦ «ἐνεργισμοῦ» εἰς τὸ σημερινὸν σημεῖον τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς. Μόνον τοῦτο δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι αἱ δύο σπουδαιότεραι ἀντιρρήσεις κατὰ τοῦ «ἐνεργισμοῦ», αἱ πλήττουσαι τὸν Solipsismus ἀφ' ἐνὸς καὶ τὸν Immoralismus ἀφ' ἑτέρου, δύνανται καὶ αὐτὰ νὰ ἀντικρουσθῶσι, ὅταν δὲν φοβηθῶμεν νὰ προσδώσωμεν εἰς τὴν

έννοιαν τοῦ ὑποκειμενισμοῦ, αὐστηρὰν καὶ ἀδιάλλακτον μορφὴν χωρὶς τὰς παλαιὰς διακυμάνσεις καὶ τοὺς δισταγμούς. Χρειάζεται πολὺ ἔργασία τὴν σήμερον ἐν Ἰταλίᾳ, ἰδιαιτέρως μεταξὺ τῶν νέων σπουδαστῶν τῆς φιλοσοφίας, διὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ὁ συμβιβασμός, ἀφ' ἑνὸς τῆς έννοιᾶς τοῦ «ένεργισμοῦ» καὶ τῆς ἀπολύτου ένότητος τῆς συγκεκριμένης ένεργείας τοῦ συνειδότης, τῆς πρὸς οὐδεμίαν ἄλλην συγκρινομένης ἀκόμη δὲ ὀλιγότερον πρὸς τὸν ἀφηρημένον πρακτικὸν νόμον τῆς διανοίας καὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ ζωηροῦ ἠθικοῦ ένδιαφέροντος, ἀποτελοῦντος καὶ τούτου γνώρισμα τοῦ «ένεργισμοῦ», ὅστις καὶ σκανδαλίζεται ἀπὸ τὴν περὶ ἀτομικῆς καὶ οἰκονομικῆς βουλήσεως θεωρίαν τοῦ Croce. Ἄλλ' ἡ φιλοσοφία οὐδέποτε προβαίνει διὰ μέσων ὄρων καὶ συμβιβασμῶν· καὶ ὁ «ένεργισμὸς» δὲν θὰ κατορθώσῃ σοβαρῶς νὰ λύσῃ τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ πρόβλημα, παρὰ ὅταν διαφυλάξῃ μέχρις ἐσχάτων τὸν ἀτομικιστικὸν του χαρακτήρα, διαλευκαίνων τὰ ζητήματα εἰς τοιοῦτον τρόπον, ὥστε πᾶσα παλαιὰ ἠθικὴ δοξασία νὰ μένῃ ἄοπλος ἀπέναντί του. Καὶ τότε θὰ ἴδῃ ὅτι, θεμελιῶν ἐν τῷ καθαρῷ ὑποκειμενισμῷ τὰς ἰδίας του ἠθικὰς ἀξιώσεις, φθάνει, χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ παραλόγως τοῦ ὑποκειμένου τούτου, εἰς τὴν ἐν τῇ ἰδίᾳ ένέργειᾳ λύσιν τῆς δυσκολίας τοῦ προβλήματος τοῦ solipsismus.

Εἰς τὴν τοιαύτην ἀναδημιουργίαν καὶ μεταμόρφωσιν τῶν προβλημάτων, ἀποτελοῦσαν, ἐν τῷ προσεχεῖ μέλλοντι, τὸ φιλοσοφικὸν ἔργον τοῦ «ένεργισμοῦ», πολλὰ εἶναι τὰ πρὸς ὑπερνίκησιν ἐμπόδια, κυρίως λόγῳ τοῦ πλούτου τῶν εἰς τὸ σύστημα τοῦ Croce ἐμπεριεχομένων στοιχείων.

Τὸ γεγονός τοῦτο κατέστησε τὸ πρόβλημα τοῦ θεωρητικοῦ συμβιβασμοῦ τῶν δύο μεγάλων ἐκπροσώπων τῆς ἰταλικῆς φιλοσοφίας τοῦ αἰῶνος μας ἀντικείμενον σοβαρῶν διενέξεων, ὡς εἰάν οἱ φιλοσοφικοὶ συμβιβασμοὶ ἐπιτυγχάνωνται διὰ τῆς στασιμότητος καὶ οὐχὶ διὰ τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως. Τῷ ὄντι εἰάν αἱ θεμελιώδεις συστηματικαὶ γραμμαὶ τῆς θεωρίας τοῦ Croce δὲν δύνανται ν' ἀντιστῶσι εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ «ένεργισμοῦ», δύναται τις ἐξ ἄλλου νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐν αὐτῇ εἰδικὴ θεωρία, ἡ ὁποία νὰ μὴν εἶναι ὀρθὴ καὶ νὰ μὴν ἀξίξῃ νὰ πραγματοποιηθῇ ἢ νὰ μετουσιωθῇ. Αἱ θεωρίαι τῆς τέχνης, τῆς θρησκείας, τῆς πολιτικῆς ζωῆς, τοῦ δικαίου, τῆς ἐπιστήμης, ἐν μιᾷ λέξει ἡ θεωρία τῆς ἱστορίας καὶ τῆς σχέσεως τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν ἱστορίαν, ἀποτελοῦν ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἀνακύπτουν ἐνώπιον τοῦ ένεργι-

σμοῦ καὶ τὰ ὁποῖα οὗτος πρέπει εἰδικῶς νὰ ἀντιμετωπίσῃ διὰ νὰ καταστήσῃ ἐμφανῆ τὴν θεωρητικὴν του ἀξίαν. Ἄλλὰ ταῦτα ἐνδιαφέρουν κυρίως τοὺς Ἴταλοὺς σπουδαστὰς· οἱ ἄλλοδαποί, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν δυνάμεθα νὰ προσφέρωμεν προγράμματα, ἀλλὰ μόνον ὅ,τι καλλίτερον ἔχει ἤδη ἐπιτελεσθῆ, ἐνδείκνυται νὰ γνωρίσουν τὰς θεμελιώδεις μόνον ἀπόψεις τῆς θεωρίας τοῦ ὑποκειμενισμοῦ καὶ τῆς ἀπολύτου ἐνυπαρξίας τοῦ ὄντος εἰς συνειδὸς (*immanentism*) ἐν τῇ ὁποίᾳ σήμερον κινεῖται ἡ ἰταλικὴ φιλοσοφικὴ σκέψις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΑΤΑΡΤΙΣΤΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Κ. ΠΑΥΣΑΝΟΥ